

— విషయ సూచిక —

	పుట
1. అవతారిక.	... 1
2. జన్మానికము.	... 2-5
3. మురారిని వాసస్థలము.	... 5-9
4. మురారికాలము.	... 9-17
మురారికిఁ బూర్వపు రామనాటకములు.	... 16
మురారి సమకాలికులు.	... 16
5. మురారివిరుదము-కవిపండితామోదము.	... 17-25
సంస్కృతకవుల విరుదములు.	... 20
మురారి పశంస	... 21-25
6. మురారి-సుబాషితగ్రంథములు.	... 26-28
7. మురారి-సాహిత్యవాఙ్మయము.	... 23-19
8. శబ్దశాస్త్రము-నిఘంటువాఙ్మయము.	... 29-30
9. మురారి వైదుష్యము.	... 30-32
10. మురారి కృతులు-అనర్ఘ రాఘవము.	... 32-39
మురారి కృత్యయందలి లోపములు.	... 37-39
11. అనర్ఘ రాఘవము-అంధీరరణములు.	... 39-47
మురారి. కవితాసామ్యములు.	... 41-47
12. ప్రశస్తికము.	... 47-48
అ. అనర్ఘ రాఘవము. ముద్రితప్రచురణములు.	... 47
ఆ. మురారివాఙ్మయభూతలు, వ్యాఖ్యలు.	
ఇ. అనర్ఘ రాఘవమున కాంధీకృతులు.	... 48
ఈ. ఉపయుక్తగ్రంథముల ప్రతులు.	... 48

సంస్కృత సారస్వత వ్యాసములు.

1. తెలుగు.

౧. సాహిత్యశాస్త్రము.

1. ' సాహిత్యం త్నాకరము - నా కామందరములు. ' 1929
2. సాహిత్యశాస్త్రము - కావ్యాత్మమీమాంస. 1935
3. భోజదేవుని శృంగారప్రకాశము. 1933
4. రాజానక రుక్మకుండు. 1934
5. రుక్మకుని కీర్తనలు. 1934
6. సంస్కృత-సారస్వత-చింతామణి. 1935

[Chips from a Samskrit Workshop.]

7. ప్రకాశవర్షి 'రసార్ణవాలంకారము. ' 1935
(పీఠికాసహస్వితము. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకటితము. కాకినాడ.)
8. *శృంగారరసస్వరూపము. 1935

౨. వైదికవాఙ్మయము.

9. * సాహిత్యసంస్కృతపండితుల వైదికవాఙ్మయసేవ. 1933
10. వైదికవాఙ్మయచరిత్రరచనము. 1933

3. ప్రకీర్ణము.

11. * వేదకటాధ్వరి-తత్కృతములు, కాలము. 1928
12. కవిరాజసూరి కాలనిర్ణయము. 1927
13. సంస్కృత-రాఘవసాంధవీయ. విమర్శము. 1928
14. సంస్కృతసారస్వతచరిత్ర-ద్వ్యర్థిశ్చిర్ధి కావ్యములు. 1935
15. అగస్త్యుండు. బాలభారతము. 1935
16. సంస్కృత-దూతకావ్యచరిత్ర. 1930
17. మురారి-అనర్థ రాఘవము. 1936
18. ఆంధ్రకవితాసాదృశ్యము. 1925

19. శ్రీ సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు. 1928
 20. శ్రీ సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు 1927
 21. సహస్రీవధాని ప్రతివాదిభయంకర రాఘవా
 చార్యకవి 1923
 22. పరవస్తుపండితత్రయము. 1920

౪. విష్ణుశంస్కృతకావ్యాకలి.

23. *కాళిదాసుని 'కుంతలేశ్వరదాత్యము'. 1930
 24. *భట్టబాణుడు - 'ముకుటతాడిశకము'. 1930
 25. భట్టబాణుని 'పద్యకాదంబరి'. 1930
 26. *రాజశేఖరుని 'హరవిలాసము'. 1930
 27. *భీమకవి 'ప్రతిభాచాణక్యము'. 1931

2. ఇంగ్లీషు.

28. సంస్కృతవాఙ్మయము - ద్వ్యర్థి - (త్వర్థి కావ్యములు. 1934
 29. *నైఘంటుకధనంజయునికాలము. 1928

3. నాగరికము.

30. *వేంకటాద్వరి - 'ఆచార్యపంచాశత్తు'. జూలై - 1931
 (సంస్కృతసాహిత్యపరిషత్పత్రిక - కలకత్తా.)
 31. *భట్టబాణ - స్తుతికుసుమాంజలి. మే - 1930

*ప్రతులు లభించవు.

†మద్రాసునందున్నది.

వలయువారు గ్రంథకర్తకు వ్రాయుదగును—

ఈయూణి నేంకట వీరరాఘవాచార్యుడు, యు.ఎ. ఏ.,

ఆంధ్రగోర్వాణభాషాపరిషత్తుడు,

ప్రొఫెసరుమహాశయ

వీరరాఘవాచార్యుల.

1931-1932 }
 కాక్స్టాడ్.

మురారి సహాకరి,

1 అవతారిక.

“నాటకాస్తం హి సాహిత్యమ్” — అని లోకోక్తి. సారస్వత మున దృఢప్రతిష్ఠితులకు పాఠశాలములకు గలుగునని దీనిభావము. అతియే కాక కవియొక్క కావ్యనిర్మాణమైనపుడు నాటకరచనము నికటోపలమనదగును. వైదికవాఙ్మయముకంటె విలక్షణముగు తాళికసంస్కృత సాహిత్యమున ప్రాథమికాంశిత్యమువలయుననిన మహాకావ్యములలో హర్షనైషధము, గద్యకావ్యములలో గాదంబరిని, దృశ్యకావ్యములలో “నన్దరాసురము” ను గూలంకషముగా వ్యాసంగముచేయవలయును. అందు “మిల్టన్” (అనునాంగ్లకవిశేఖరుని) కృత్యములందలి సారస్వతము నాస్వాదించగలుగుట పాండితీపాటవ సూచకమగునట్లు, * మురారినాటకమును సమన్వయించఁజూతుట ప్రాథమికముగా నగు గీతనరాయణమోది. బహుకావ్యశాస్త్రసంగ్రహిదాయకమగు నీనాటకము సమ్యక్భాషలోనికి జక్కఁగ బరివర్తించుట గూడ ననువాదకుని కవితాపాటవమును జూపును. భారతీయ సాహిత్యశాఖలోని మురారికృతిని దలచితెచ్చదల. వీరికంటె నభిరుచులలో నిలక్షణులగు పాశ్చాత్యసంస్కృతవిద్వాంసులు గాన, మాఘ, శ్రీహర్షుల కృతిలవలెనే మురారికృతిని గూడ సామాన్యముగా నెంచెదరు.

* ‘An appreciation of Milton is the final criterion of consummate scholarship.’

2 జన్మాపేకము.

భట్టమురారి మాధ్వ్యగోత్రుడు. మహాకవి భట్టశ్రీకృష్ణమూ
నుఁ డీతనితండ్రి; తల్లి తంతుమతి. ఈసంగతు లన్న రాఘవప్రస్తా
వనలో నిట్లు చెప్పబడియున్నవి.

“ అస్తి మాధ్వ్యగోత్రసంభవస్య మహాకవేర్భట్ట శ్రీకృష్ణమూఁతనూజన్మన స్తస్మదతి
నందనస్య మురారేః కృతి రభినవ మన్వ రాఘవం నామ నాటకమ్.” [15 పు]

“అస్య హి మాధ్వ్యానం (మాధ్వ్యాయనానామ్-ఇతిపాఠః) బ్రహ్మగోత్రా
మన్వయమూర్ధస్యమురారి నామధేయస్య బాలవాక్మీకేంద్రాశ్చయ మమృదిష్ట
నిష్యద్ధి కన్దలయతి కాశుకం మే.” [19 పు.]

ఈప్రమాణములవలన ముద్గలగోత్రము బ్రహ్మస్థు లనేరు
లవశించిన పరిత్రవశమని తెలియుచున్నది. మురారి మడితనాశాం
కుము. ఈతని తండ్రి రచించిన కృతులేవియో తెలియదు.

ఈనడుమఁ బ్రకటింపఁబడిన యొకానొక వ్యాసముగోత్రమురారి
బ్రాహ్మణేతరుడని వ్రాసుబడియున్నది. ఇందుల కా వ్యాసకర్త
చూపిన యుపపత్తులు:—IV అం. 43 శ్లో. క్రిందున.

[ఈప్రతిలో-220 పుట] ‘నేపథ్యే ఆ పాప దుత్తరీహఃకూః పులి! నల్లము
భూమిహత్యాపాతకన్! అని పశురాముని శతానందుడు తీట్టెను.

* జల్పాణుని ‘నూక్తిముక్తావళి’ లో—‘సమన్వితాస్తేషు నెకస్యగోత్రాః—
అను శ్లోకమును, శ్రీపరదాసుని ‘సమన్వితకర్ణాపుష్పము’ న [1 పు. 61 వీచి,
3 శ్లో. 40 పుట] ‘వత్సత్వం’ అను శ్లోకమును వర్ధమానుని ‘వేద లభిండుచున్నది.
వీరువురు నొకఁడో ఖిన్నులౌ తెలియదు.

† ‘అనర్ఘ రాఘవము’—చేబోలు ముద్రాహస్తము గారు [అంభరీసాహిత్య
పరిషత్పత్రిక—21 సంపు 2 సంచిక-56 పు—ఆగీ 19, శ్రీహస్తాసాఫములు]

‘ బాహుద్యుః—[సరోషహాసమ్] అరే బ్రహ్మబన్ధో! బాహ్మీనేయ! గౌతమగోత్రీ షాంసన ! ’

అని శతానుదుని బాహుద్యుఃడు తీర్చెను. తత్త్వతపోవేదియు, సత్త్వగుణప్రధానుఁడు నగు పరశురామునిచేతను, యాజ్ఞసల్కునితో సమానుఁడగు జనకునిపురోహితుఁడైన శతానుదునిచేతను నిట్టి మాటాడించుటచే గవి బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపెనని తెలియుచున్నది. ఇట్లు బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపుట చేతను, సిక్కునికి భట్టమురారి యనుపేరును, తండ్రికి భట్టవర్ధనుఁడను పేరును నుడుటచేతను సతని భట్టశబ్దము భట్టరాజు లనుశాఖయ సూచించును గాన సతఁడు బ్రాహ్మణేతరుఁడని చెప్పుచున్నది తోచుచున్నది ”

ఈవాక్రిత కేవలమరగతము, నవిమృశ్యమకము.

“భట్టమురారి” యనలి “భట్ట” శబ్దమునకు “భట్టరాజు”ని యర్థము గాదు. “భట్ట” పరమునకు బూజ్యుఁడు, పండితుఁడు—అని యర్థము. భట్టి, భట్టార, భట్టారక, భట్టారచార్య శబ్దములు పూజ్య వాచకములు. ఆచార్య వాసుదేవరాను. అస్తేతన సుసంకృతాంగైయకొశమున నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

భట్టః-1. A title used with the names of learned Brahmanas. ఉదా. ‘భట్టగోపాలస్వపిత్రః’ మాలవీమా I. So కుమారభట్టః etc.

2. Any learned man or philosopher.

భట్టాకః-1. Revered, worshipful.

2. A title of respect or distinction used with proper names: as in ‘భట్టారిపాతిగంధర్వ పద్య (గద్య?) బన్ధో శృపాయతే’ - మద్రచ.

భట్టారకః—Venerable, worshipful.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1. A title given to a learned man or any celebrated teacher. 2. A great doctor.

“భట్టారకో భట్టరకో భట్టస్తత్రీభవానితి—వైజయంతీ”

అని యిష్టార్థకల్పవల్లి (4⁷ పు.)

“భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ”—అని పంచికావ్యాఖ్య (5⁶ పు.)

“భట్టః—చతుర్థశతాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవతీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్”—అని రుదిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక—“అస్యహి మాన్దల్యానాం బ్రహ్మగ్నీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య ” అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మాన్దల్యవంశము బ్రహ్మగ్న లనేకు లనతరించిన పవిత్రీ వంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మగ్నలనఁగా—“ఋషయః ఇవ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః”—అని రుదిపతి (19 పు.) A Brahmanical sage ’—అని ఆప్తేనిఘంటువు.

మఱియు మురారి తాను శోత్రియపుత్రుఁడనని కూడఁ జెప్పకొనియున్నాఁడు:—“అయంతు ప్రిచేనసీ కుం కథాకస్తుబుగలభిః ప్రిణీతమసి ప్రియుజ్ఞానో నాపరాధ్యతి శోత్రియపుత్రః”(17 పుట)

దీనివలన మురారిజనకుఁడు శోత్రియుఁడని తెలియుచున్నది. శోత్రియుఁ డనఁగా వేదవేత్త.

మఱియొకప్రమాణమువలన జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సం స్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూటిచేతను శోత్రి యుఁడునగునని తెలియుచున్నది.

“ శ్రోత్రియశ్చన్దోఽభ్యతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా. శ్రోత్రియ ఇతి—‘ శ్రోత్రియం చ్చన్దోఽధీతే ’ ఇతివ్యాకరణే సాధు. అక్షణాంతరం చ— శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే॥ విద్యయా యాతి విప్రత్వం త్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే ” —రుచిపతివ్యాఖ్య. [17 పు.]

భట్ట, భట్టారపదములు నామములు కాఁ గల సంస్కృతకవులు, పండితులు ననేకులు గలరు:—

1. అనంతభట్టు; 2. భట్టాపరాచితుఁడు; 3. భట్టేందురాజు; 4. భట్టోద్భటుఁడు 5. భట్టకర్ణాటకుఁడు; 6. కుమారిభట్టు; 7. భట్టగోపాలుఁడు; 8. దామోదర భట్టు; 9. భట్టనారాయణుఁడు; 10. భట్టప్రభాకరుఁడు; 11. భట్టబాణుఁడు; 12. మమ్మటభట్టు; 13. భట్టవాసుదేవుఁడు; 14. భట్టకృష్ణ; 15. భట్టశ్రీకాంఠ స్వామి; 16. భట్టశ్రీదత్తుఁడు; 17. భట్టసునందనుఁడు; 18. హరిభట్టు 19. భట్టాచారిచంద్రుఁడు. 20. భట్టహళాసురుఁడు.

ఆధ్యక్షులలోఁగూడఁ నన్నయభట్టు; హరిభట్టు మొదలగువారు కలసగదా కావ్యనభట్టమురారిభట్టరాజులు యవిమగ్నభవమని యెఱుఁగునది.

3. మురారి నివాసస్థలము.

మురారి నివాసస్థలమే యరు సంతయు సందేహాస్పదముగా నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరవాసియనియు, సర్వదాతీరవాసియనియు, నాంధ్రదేశీయుఁడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యాలిచక్షుణుని వివరించు కొనుచున్నారు ఆవాదముల నిందుక నూచించెను. నిర్ణయసాగర ప్రచురణమును బరిష్కరించిన మహామహోపాధ్యాయ పండిత దుర్గాప్రసాదాచార్యులు—“ ఈ కవి దేశకాలములు సరిగఁ దెలియవు. కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకుఁ బ్రచురప్రచారము కలదు.”— అని వాసియున్నారు. అందులన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేమోయని కొందఱు తలచిరి. కాశ్మీరవాసులగు రత్నాక్షరుఁడును,* మంఖుఁ

*. పాఠవిజ్ఞుఁడును. పిరి సగ్గ, 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి ‘ కవి, మురారి ’ పదములు మురారికవి నూచకములుగావని కొందఱువ్రతము.

డును¹ దమకావ్యములలో ముగారిని బేర్కొనుటయు, భారతవర్షమున నితరప్రాంతములందలి కవులకావ్యములలో నితని ప్రశంస లేకపోవుటయు నీవాదమునకుఁ గొంతసాధకము. కాని ప్రమాణాంతరములుండినఁ గాని యీవాదము నిలువదు.

ఇంక నర్మదాతీరవాదము—ఈనాటకమునఁ గవి చేరిమండలమున కలంకారమును, “కలసురి” కులనరేంద్రులకుఁ బ్రధానపట్టామునగు మాహిష్మతీనగరమును బేర్కొనుటచే నీతఁడు “కలచురి” (కభువుల కాశీతుండై యుండు ననియు, నేఁడు మాంధాతనగర మనఁబడు నర్మదానదీప్రాంతములందున్న మాహిష్మతీనగరమే యీతని నానస్థానమనియు “బెండేల్ కీత్”² మొదలగు పాశ్చాత్యసంస్కృత పండితులూహించుచున్నారు. కాని ప్రమాణాంతరములు లేకపోవుటచేఁ గాశ్మీర, నర్మదాతీరవాదములు రెండును సాధ్యములని నిరసింపవలెను. మురారి సప్తగిరికమున సనేకనగరముల వర్ణించుచు మహారాష్ట్ర మండలైకమండనముగు కుండినగరమును గూడ వర్ణించెను అంతమాత్రముననే యితఁడు కుండిన నగరవాని యనఁజెల్లనా ?

1. శ్రీకంఠచరితము. 25-74. ఈశ్లోకములు రెండును గాలనిగ్గయ ప్రాంతమున వివరింపబడును.

2. ‘Of his place of activity we know nothing definite. He mentions, however, Mahishmati as the seat of the Kalucaris, and it has been suggested that, this indicates that he lived under the patronage of a prince of that dynasty at Mahishmati, now Mandhata on the Narmada.’—

—Dr. A. B. Keith: ‘The Sanskrit Drama’—P. 226.

ఇక నాంధ్రదేశవాదము:—కీ॥ శే॥ కొమఱ్ఱాజు పేకట
 లక్ష్మణరావుగారు “ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము”న¹ అనర్ఘరాఘవ
 మును గుఱించి యొకచక్కని వ్యాసమును బ్రచురించి, యందీవాద
 మునకుఁ గల యుపపత్తులను వివరించియుండిరి. వారివాక్యముల
 నుదాహరించి, పిమ్మట నాకుఁ దోచిన విశేషాంశములఁ జేర్చిం
 దును. “నాకుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రదేశము వాఁడేమోయని
 సంశయము తోచుచున్నది. ఎందుకనఁగా, ఈనాటకమునందు ఏడవ
 యంకములో, శ్రీ గామాదులు రావణసంహారానంతరము పుష్పక
 విమానమెక్కి అమోఘకు వెల్లుచుండఁగాఁ గిరిదఁ గానవచ్చిన
 కొన్ని దేశమును, పట్టణములను జ్ఞేషములను వర్ణించునట్టి సందర్భ
 మునఁ గని ఆంధ్రదేశమందలి భీమేశ్వరుని నిల్లు వర్ణించియున్నాఁడు:-

‘భీమణః:—[దక్షిణతో దర్శయన్] దేవ! పృణమృతాయమ మధ్ర
 విషమలక్ష్మ్యైః సప్తగోదావరీహాకలానైకనాచతో భగవాన్ భీమేశ్వరః”

(అర్థము:—‘భీమణుడు—దక్షిణమునైపు నూసి) దేవా!
 ఆంధ్రదేశలక్ష్మీకిఁ గల యేడుగోదావరులను హారసముహములకు
 నొక్కనాయకమణియగు ఈభగవంతుడైన భీమేశ్వరునకుఁ బ్రాణా
 మము చేయుఁడి.)

దీని తరువాతి విభీషణునినోట² నొకపద్యమును, త్రిరా

1. ‘ఆం. వి. స.’ ద్వితీయసంపుటము (పునర్ముద్రణము. 1934, -25-26 పు.

2. “అయం హి-శ్లో॥ తత్కాలాభి విజృంభణ పరిత్రాసాదిత భృత్యతా
 వాచార్థేన తదేకశేషచరణం చిద్భివ్యపుస్తకైరవస
 తుల్యం చాస్తి భుజ్యభూషణయసౌ భోగీష్ట్రకక్షాల్పై
 ద్భూభాగైః పగమేశ్వరో విజయతే కల్పాస్తక రాత్రినైః.

మునినోట * రెండుపద్యములును భీమేశ్వరస్తుతిపరములు కలవు. వానితో మనకుఁ బరిలేదు. కాని పైని ఈయఁబడిన 'అస్థినిషయము,' 'సప్తగోదావరి,' 'భీమేశ్వరము,' అనుపదములును, హిందూదేశమునందు విశేషఖ్యాతిలేని భీమేశ్వరక్షేత్రమును (దాక్షిణ్యరామము) వర్ణించుటయుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రుఁడనియు, అదేశమందలి యభిమానముచే శ్రీరామునిచే దండముపెట్టించెననియు నూహింపవలసియున్నది. కాని కవి ఈప్రకరణమునందే భీమేశ్వరునకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రాంతర్గతమైన విదర్భలోని కుంజినపురమును, తరువాత ద్రావిడదేశమందలి కాంచీనగరమును వర్ణించియున్నాఁడు, కావున— 'ఈ కవి ఆయాదేశములవాఁడని కూడఁ జెప్పవలసియుండును' అని కొందఱాక్షేపింపవచ్చును. కాని అట్లనుట సరికాదు. కుంజినపురము, కాంచీనగరము భరతఖండఖ్యాతి గల పట్టణములు. కఁ దెనువ్వుకి వాడైనను అపట్టణనామములను ఎఱిగియుండును. దాక్షిణ్యరామము అట్టి భరతఖండఖ్యాతి గల క్షేత్రముకాదు. దానికి తెలుఁగు

* రామః—[కృతాంజలిః]

శ్లో॥ సృత్యారమ్భ పరిత్యజ్యరిసుకారైశ్చ సామౌర్త్యైః
నిర్యూత్యభిమి విభిమాయ జగతామీశాయ తుభ్యం నమః
య శ్చూడాభుజగేశ్వరపృథ్విభిస్తా దృష్ణియస్తీ ద్విశః
పశ్యోభి ర్భిమఖూర్ణమాననయన్తైః శాస్త్రోఽపి న శ్చిద్రథే.

అపిచ—శ్లో॥ కీర్తదానటర్య ప్రిలయాధికారైః

కర్తే నివీతే తవ నీలకంఠ

పుథక్కబద్ధం పుథక్ త్రిమాజ్ఞమ్

సృశ్యద్భయదైత్యత కాలరాత్రిః. —7 104; 105 శ్లో.

దేశమందు మాత్రము ఖ్యాతి గలదు. ఆఖ్యాతికిని రెండుమూడు జిల్లాలకంటె నెక్కుడు వ్యాప్తిలేదు. తెలుగువాడైనగాని సాధారణముగ నీక్షేత్రమును ఎఱిగియుండఁడు. ఒకవేళ నెవరివఱిన నైన విన్నను, కాంచీపట్టణమందలి మినకేతనునితో సమానముగ నీ భీమేశ్వరుని నాటకమునందుఁ బేర్కొనవలయునని యాతనికేల బుద్ధి పుట్టును?" శ్రీలక్ష్మణరావుగారు చూపిన యాయుపపత్తులు సమంజసములుగానే చూడఁబడుచున్నవి. అంధ్రదేశమునఁ బండిత లోకమున నీనాటకమునకు విశేషప్రచారముండుట యీవాదము నకు సాధకము. మురారినాటకవ్యాఖ్యాతలలో ముగ్గురు దక్షిణ భారతవర్షమునకుఁ జెందినవారు; వీరిలో నిద్దఱు తెలుఁగునాటి వారు—హరిహరదీక్షితులు, రామానందాశ్రమముని ఈవిషయ మీవాదమునకు మఱిత సాధకముగానున్నది.

4. మురారికాలము.

రత్నాకరుడు (క్రీ. 855-84) మంఖుడు (క్రీ. 1135-45) మొదలగు సంస్కృతకవులకంటె మురారి చాల నవీరుడని కొందఱి యభిప్రాయము. రత్నాకర, రాజశేఖరాదులకంటెఁ బ్రాచీనుడని మఱి కొందఱుతము. మొదట సవిత్రవాసుల యుపపత్తులం జూసి, వానిని విమర్శింపఁడు. —హేమచంద్రుని శిష్యుఁడును, కావ్యనాటకాలంకారాదిబహుళకృతినిర్మాతయు నగు రామచంద్రసూరిచే (క్రీ. 1173-76) రచియింపఁబడిన 'కాముదీపితానందము' అను నాటకములోని మూడవశ్లోకమును బట్టి, యీకవియు మురారియు సమకాలీనులని 'హుల్ట్జ్' (Dr. Hultzsch) పండితుఁడు సిద్ధాం

తీకరించి యున్నాడు. కాని యీతఁడు చూపిన యుపపత్తి చాల దుర్బలమైనది. పైశ్లోకమును బట్టి నాటికి మురారి కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని యే తేలుచున్నది. ఇతరకవులకాలమును బట్టి చూచినను నీవాదము నిల్చువనరదు. ఏలన క్రి. శ. 1176 ప్రాంతమున జీవించియుండిన రామ చంద్రుని సమకాలికుఁడగు మురారిని, క్రి. 1135 ప్రాంతముల విలసిల్లిన మంఖుఁడు తనకావ్యమునఁ బేర్చొనుట యెట్లు పొసఁగును?

క్రి. శ. 1135-45 నడుమ రచింపఁబడిన మంఖుని 'శ్రీ'కంఠ చరితము'న జయసింహునకు (క్రి. 1129-50) మంత్రియు, మంఖుని సోదరుఁడునగు అలంకారుఁడు సమావేశమునర్చిన విద్యశ్రీరి వత్తు వర్ణింపఁబడి యున్నది. అందు ప్రకృతిములగు రెండుశ్లోకములను జూపెదను.

“శ్లో. పథా చరతి వక్త్రేణ వాగ్విస్మయచతురైః పదైః
శరస్వత్యై వినిర్మాత మద్యతేన పృథక్పీఠమ్.

శ్లో. పృథ్విమైర్వృతవక్త్రేష్టా మురారి మనుధావతః
శ్రీరాజశేఖరగిరో నీపీ యస్యోక్తిసంపదామ్.

—శ్రీకంఠచరితమ్. 25 ప. 78-74 శ్లో.

1. “A further effort to place him late is that of Dr. Hultzsch [Z. D. M. G, Vol. 75, no. 63] who infers from verse 3 of the ‘Kaumudi-mitrānanda’ of Ramacandra, pupil of Hemacandra, that that dramatist was a contemporary of Murari. But the evidence is clearly inadequate; the words used are perfectly compatible with the fact that Murari was dead, and there are grave chronological difficulties in the way of the theory. It is practically impossible that a contemporary of Ramacandra could have been cited by Munkha at the date of the ‘Srikantha-carita’. Moreover Murari seems to have been imitated by Jayadeva in the ‘Prasanna-Raghava,

[II. 34, as Compared with VII. 83]”—Keith: ‘Sanskrit Drama’ Pp 225—6.

ఈ ప్రమాణములవలన మురారి కీ. శ. 1135 కంటే
 ఖూర్నుడనియే కాక, 12 న శతాబ్దికే రాజశేఖరునికంటే మురారి
 ప్రాక్తనత్య ముగీకరింపబడినట్లును దెలియుచున్నది. ఈవిషయము
 స్థలాంతరమున మురారిరాజశేఖరుల పౌర్వావర్తనిచారణ సందర్భ
 మున విస్తరింపబడును.

ఇక రాజానక రత్నాకరుని యుల్లేఖనము గూర్చి యాలో
 చితుము. కాశ్మీరము నేలిన యచుతివర్మ (కీ. శ. 855-84) యాస్థా
 నమున ముక్తాకణుడు, శివస్వామి, ఆనందవర్ధనుఁడు, రత్నాకరుఁడు
 విలసిల్లియుండినట్లు 'రాజతరంగిణి' య దలి యొకానొక శ్లోకము
 వలన దెలియుచున్నది.¹ రత్నాకరుఁడు తన 'హరవిజయ మహా
 కావ్యము' న

' శ్లో. అశ్మేఽభి [అశ్మేఽభి] నాటక ఇవోత్తమనాయకస్య

నాశం కవి ర్వ్యధిత యస్య మురారి రిథిమ్

ఆకావ్యకృత్సన్నిభవనః క్వ గతః సదైత్య

నాథో హిరణ్య కశిపుః సహబంధుభి ర్వ్యః' — 38 ప. 68 శ్లో.

అనుశ్లోకమును రచించిన ఇట— "అశ్మేఽభి" అని; మురారిః
 విష్ణుః, " అని ప్రకృతార్థమైనను, గవి యుద్దేశపూర్వకముగా—
 అజ్ఞ, నాటక, కవి, మురారి పదముల బ్రయోగించి, నాటకనిర్మాత
 యగు మన మురారికనినే సూచించియున్నాడని, మ. య. దుర్గా

1. ' శ్లో. ముక్తాకణః శివస్వామి కవిరానంద వర్ధనుః । ఖిథోం రత్నాకర
 కావ్యాత్ సామ్రాజ్యేఽప నిర్మణః' — రాజత. 5 ప. 89 శ్లో.

2. ' అశ్మేఽభి ' అని పాఠాంతరము. 3. ' బంధువర్తః ' అని పా.

ప్రసిద్ధపండితులు వ్రాసియున్నారు.¹ ఈ సిద్ధాంతము సరిగాదనియు బైబిల్ మురారికవి నెంతమాత్రమును సూచించవని 'కొనో' [Prof. Sten Konow]² అను పాశ్చాత్యపండితుఁడు, పండిత పరవస్తు భట్టనాథస్వామి,³ కే. యస్. రామస్వామిశాస్త్రి శిరోమణి⁴ అనుభారతీయపండితులు వ్రాసియున్నారు. 'హరవిజయ వ్యాఖ్యాత' యగు అలకుండిశ్లోక వ్యాఖ్యానములో మురారి కవిపేరైనను దల పెట్టలేదు. 'బెరిడ్జ్ కీత్' ⁵ మొదలగు పండితు లీశ్లోకముశస్యక మురారికవిని సూచించు ననియు, నందువలన మురారి కీ. శ. 855 కంటెఁ బ్రాక్తనుడనియు వ్రాసియున్నారు.

ఈశ్లోకము మురారికవిని సూచించదను విమర్శకుల యుప పత్తు లేమన :—పూర్వదృష్టి కీశ్లోకముపదలి-అజ్ఞు, నాటక, కవి, మురారి-పదములు మురారికవి నుద్దేశించినట్లే కానబడును. ఈ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు అనర్హ రాఘవమున నెవ్వరు నుత్తను నాయకుడగు రామునిపతనము కానరాదు. కావున నప్రకృతముగా నైనప్పటికి నీశ్లోకము కవిమురారిని సూచించఁజాలదు. ఇక నీశ్లోకము ను—“కవిః కునాటకే అజ్ఞే ఉత్తమనాయకస్య నాశమివ మురారిః ఇత్థం యస్యనాశం వ్యధిత సః ఆకాశ్చక్రకృత్స్నుభవనః దైత్యనాథః హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధువర్జైః క్వ గతః”—అని నమస్వయింపవలెను.

1. 'అనర్హ రాఘవము'—1 పు. అధోజ్ఞాపిక [నిర్ణయసాగరప్రకటనము, 1908.]

2. 'The Indian Drama'—Berlin, 1920.

3. 'Indian Antiquary'—Vol. XLI, No. 141.

4. Notes to Rajasekhara's 'Kavya-mimamsa'—Pp. 234-5. [G. O. Series—No. 1. 3rd ed. 1934]

5. 'The Sanskrit Drama,—P. 225.

ఈయుభయమతములవాదముల సమాలోచింపక దో మురారి శ్రీ. శ. 850, 880 నడుమ జీవించియుండెనని ప్రమాణాంతరములచే నిరూపింపనగును. మొదట నీతనిజీవితకాలమునకుఁ బూర్వావళి (శ్రీ. శ. 850) ని గూర్చి విచారితము :-

రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై నయోధ్యకు వెళ్ళుచుండునవసరమున శ్రీరాముఁడు జానకితో- కలచురికులన రేందులకు రాజధానియు, చేదిమండలమునకు శిరో- లంకారమునగు మాహిష్మతీనగరమును బేర్కొని, యచ్చటి యువ జనుల కీడ్చివలాసముల వర్ణించినట్లు-అనర రాఘవమునఁ గలదు.

“ రామః—[అస్మతో దర్శయన్] ఇయం చ కలచురికులనేష్ట్రసాధారణాగ్ర మహిషీ మాహిష్మతీనామ చేదిమండలముణ్ణమాలా నగరి. ఇహ హి.

శ్లో. అశ్లేషచుంబనరతోభ్రవకాతుకాది

కీడ్చానుగోదరపణప్రతిభా రసంగః

భోగస్స యద్యపి జయే చ పరాజయే చ

యూనోర్మనస్తదపి వాంఛతి జేతు మేవ.

—7. అ. 114 శ్లో.

కలచురివంశము¹ భారతవర్షమునందలి సుప్రసిద్ధరాజవంశము లలో నగ్రగణ్యము. కలచురిపౌభవులు చేదిమండలమును జరకాల ము—అనఁగా- శ్రీ. 14 న శతాబ్దివఱకుఁ బాలించిరి.² ఈవంశ ప్రతిష్ఠకుఁ గారకుఁడు ‘ కొక్కల్లదేవుఁడు ’ అను పౌభవుఁగవ్రుడు.

1 మఱియొకస్థలమునఁ గూడ- ‘ కల (కర)చురి ’ నామము పేర్కొనఁ బడినది: ‘ యః కల్పిర్వికృతమాయం సఖిలు కరచురిక్షత్రో సాధారణత్వాత్ ’ 5 అ. 50 శ్లో. (218 పు).

2 C. V. Vaidya: ‘ History of Mediaeval Hindu India ’— Vol. II (1924); Ch. VIII—The Kalachuris of Chedi—Pp. 134-37.

ఇతఁడు-శ్రీ). శ. 850 ప్రాంతముల రాజ్యపాలన మొనరించినట్లు దేశ చరిత్రలవలనఁ జెలియుచున్నది. మురారి చేసిన చేదిమండలప్రశంస యీతని రాజ్యపాలనకాలమునకుఁ జెందవచ్చును. శావుర మురారి శ్రీ). శ. 850 కంటె నర్వాచీనుఁ డనఁదగును.

ఇక మురారిజీవితకాలమున కుత్తరావధి నరయవలెను. రాజ శేఖరుఁడు 'కావ్యమీమాంస' లో— స్వర్ణవాతాల్లియకవిరహస్య స్థాపన మను పదునాఱవ యధ్యాయమునందు¹

‘శ్లో. యద్విస్తో రస్వేతి వ్యసన ముదయం వా నిధి రషా
ముపాధిస్తత్రాయం జయతి జనికత్తః పృక్వతితా
అయం క స్సంబంధో యదనుసారతే తస్య కుముదః
విశుద్ధాః శుద్ధానాం భువ మనభిసన్ని ప్రిణయినః. ”

అను శ్లోకమును మురారిపాటకమునుండి (1 అ. 68 శ్లో.)-
కవిపేరు గాని, కృతిపేరు గాని పేర్కొనకయే యుదాహరించు
కొని యున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము కావ్యమీమాంసయొక్క వ్యాకరణప్రతులలోఁ గన్పట్టలేదట. కాని హేమచంద్రుని “కావ్యానుశాసనవివేకమునఁ” గలదు.² దీనిని బ్రహ్మణముగాఁ గైకొని దీని నిందుఁ బరిష్కర్తలు చేర్చిరి. కావ్యమీమాంస నుండి యనేక భాగములను హేమచంద్రుఁడు కావ్యానుశాసనమునకుఁ దాను నిర్మించిన ‘వివేకము’ లో నుదాహరించుకొని యున్నాఁడు. అందీ పదునాఱవయధ్యాయములోని మూఁడుశ్లోకములను దప్ప తిక్కిన యధ్యాయము నంతయు హేమచంద్రుఁడు స్వీకరించియున్నాఁడు.

1. కా. మీమాంస, 87 పు.

2. హేమచంద్రుని ‘కావ్యానుశాసనవివేకము’ — [17 పు.]

‘అతి’నేత్రసముద్రోత్పన్నచంద్రియో రైశ్యమ్’-అను కావ్యమీమాంసలోని (XVI. అ. 87. పు.) కారికకు ‘వద్వ్యా విశ్వ సృజః’-అను శ్లోక మతి’నేత్రోత్పన్నుడగు చంద్రిన కుదాహరణము; ‘యదిన్ద్రోరనేత్రీ’ అను శ్లోకమే యిట నుదాహరింపబడనిచో సముద్రోత్పన్నచంద్రిన కుదాహరణమే లేదు. ఈరెండు శ్లోకములును గలిసి పై కవిసమయమున కుదాహరణమగును. లేఖక ప్రచూడమునఁ గావ్యమీమాంసయొక్క లిఖితపుస్తకములలో నీ రెండవ శ్లోకము లోపించి యుండఁ బోలును. కావున నీశ్లోక మిందుఁ బ్రక్షిప్తము కాదనియు, రాజశేఖరుఁడే చేర్చియుండుననియు సిద్ధాంతీ కరింపనగును. మురారి రాజశేఖరుల కాలమును బట్టి చూచినను నిది సుసంగతముగానే కన్పట్టుచున్నది. మురారికవితను రాజశేఖరుఁ డను సరించెనను శ్రీకంఠచరితములోని శ్లోకము నిదివఱకేచూపియున్నాము. మురారి రాజశేఖరున కించుక పోక్తనుఁడు కావచ్చును; లేదా వారిరువురు సమకాలికులైనను గావచ్చును; అట్లేయగుచో మురారి వృద్ధుఁడును, రాజశేఖరుఁడు చిన్నవాఁడును కానోపును.

పూర్వకవిక్షుణ్ణమగు రామకథనే మఱలఁ దాను నాటక రూపముగా వ్రాయుటకు హేతువు నిట్లు మురారి వదించి యున్నాఁడు:-

‘శ్లో. యదిక్షుణ్ణం పూర్వై రితి జహాతి రామస్యచరితమ్
గుణై రేతావత్పి ర్జగతి పున రన్యో జయతి కః
స్వ మాత్మానం తత్త్వ స్థానగరిమగంభీరవధుర
స్ఫురద్వాగ్భిహ్మణః కథ ముపకరిష్యన్తి కవయః.” 1 అ. 9 శ్లో.

దీనివలన మురారికిఁ బూర్వమే రామాయణమును శ్రీవ్య కావ్యముగానో, దృశ్యకావ్యముగానో యనేకులు రచించినట్లు తెలియు

చున్నది. రామకథాశ్రయములగు శ్రీవ్యక్తకావ్యములప్రసంగము మన కిటు నప్రస్తుతము గావున, దృశ్యకావ్యముల విషయమై యాలోచింపఁదగును. మురారికంటెఁ బ్రాక్ష్మలికములగు రామనాటకములు—

I. భాసుఁడు:—1. ప్రతిమానాటకము.

2. ఆభిషేకనాటకము.

II. దిక్షాగుఁడు:—3. కందమాల.

III. భవభూతి:—4. మహావీరచరితము.

5. ఉత్తరరామచరితము.

IV. యశోవల్క్య:—6. రామాభ్యుదయము.

V. మాయురజు:—7. ఉదాత్తరాఘవము.

VI. ? :—8. ఛలితరామము.

VII. శక్తిభద్రుఁడు:—9. ఆశ్చర్యమాడామణి.

ఇందుఁ గొందఱకవుల కాలము నిశ్చయముగాఁ జెలియుచున్నది. కొన్నినాటకములలోని కవితాచ్ఛాయలు మురారినాటకమునఁ గానఁబడుచున్నవి. ఇట్టి కవితాసామ్యములు తరువాతి ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును. ఈప్రమాణములఁ బట్టి చూచినను ముందు సిద్ధాంతీకరింపఁబడిన మురారి కాలము సరియని దృఢమగుచున్నది.

ఇక, వాఙ్మయపరిశోధకుల యుపయోగముకొఱకు మురారి సమకాలికులగు సంస్కృతవాఙ్మయనిర్మాతల నామములఁ గొన్నిటిఁ బేర్కొనెదను:—

1. అభినవఁడు (880-920 క్రీ. శ.):—కాదంబరీకథాసారము.

2. ఆనందవర్ధనఁడు (855-884):—ధ్వన్యాలోకము.

3. త్రివిక్రమకవి (915):—నలచంపూ మదాలసచంపులు.

4. భల్లటుండు (883-902):—భల్లటశతకము.
5. ముక్తాకణుండు (855-84).
6. రత్నాకరుండు ,, :—హావిజయము.
7. రాజశేఖరుండు (880-920) కావ్యమీమాంస, బాలరామానుజము తెలు.
8. రుద్రభట్టు (900-1000) శృంగారతిలకము.
9. వాదస్పతిమిశ్రుండు (850):—భామతి, న్యామకణిక.
10. శాకటాయనుండు (814-77):—శాకటాయనవ్యాకరణము.
11. శివస్వామి (855-84):—కప్పకాభ్యుదయము.

6. మురారిబిరుదములు కవిపండితామౌనము.

మురారి తనకు 'బాలవాల్మీకి' యని బిరుద మున్నట్లు—
 'మురారినామధేయస్య బాలవాల్మీకే రావజ్మను మమృతబిందువివృద్ధి'
 అని ప్రస్తావనలో జెప్పకొనియున్నాడు వాల్మీకివాగమృతకూపము
 నకు నిసానమునంటి మువర్తరాసునమును రచించి, యితఁడు కవిపండి
 తుల యామౌనమును బడసి, 'బాలవాల్మీకి' యను బిరుదము నందె
 యుండును ఇట్లే మురారికృతి చరిత్రములఁ బోలియున్న 'పునన్న
 రాసునము'ను రచించిన జమదేవునకు 'పిల్ల (బాల) మురారి'
 యను బిరుదము గలను. సుధానవృత్తమైనను వాల్మీకికవిత కూపము
 నందలి జలమువలె నుగమును గాదనియు, నందుచే వాల్మీకి
 కవితామృతమును నిసానము (గాడి) వంటి తన యనర్హరాసునమున
 నింది, సర్వజనసులభముగఁ దా నొనరించఁదలంచినట్లు మురారి
 యొక్కోకమునఁ జెప్పకొని యున్నాఁడు:

'శ్లో, తత్తద్వగుజ్వలకమత్సవలప్రోశస్తి
 సారభ్యవిర్భరగభీరమనోహరాణి
 వాల్మీకివాగమృతకూపనిపాసలక్ష్య

మేతాని విభ్రతి మురారి కవీశ్వరాణి'—అశ్ట. I అ. 12 శ్లో.

కాని నిజ మారయుచో ' నారి కేళఫలపాకమునం జవియైన ' భట్టమురారి ' కవితాసుగుంధముల ' కంటె ' మాధ్వీర్పురీధురీణ ' ములగు వాల్మీకివాక్కులే సుగ్రాహములుగా నుండును. మురారి కఱ్ఱపెట్టెలోని వస్తువును యయి, పేటికయందుఁ బెట్టె ననవచ్చును. సంస్కృతమున సామాన్యసంస్కారము గలవారిని గూడఁ దలలూపఁ జేయు వాల్మీకికవిత యొక్కడ, పండితాగ్రణులకుఁ గూడఁ గొఱుకఁబడని క్లిష్టగ్రంథులు గల మురారికవన మెక్కడ! అయినను విద్యత్కవిరచన మగుటచే మురారికృతి పండితలోకమునఁ బ్రఖ్యాతి నందియుండును.

హృదయావర్జకములగు కొన్నికొన్ని వర్ణనలను బట్టి సంస్కృత కవీంద్రుల కాయాచిరుదములు రసికచూడామణులచే నొనంగఁబడినవి. ఇట్లు బిరుదముల నందినవారిలో మురారి యొకఁడు. ' అనర్ఘురాఘవము ' న (II అ. 81 శ్లో.)

‘ శ్లో. భూయస్తరాణి య దమాని లవస్వినీషు

శ్యోత్సీషు చ ప్రవిరళాని తథః ప్రితీషుః

సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా

మాన్తరీతై రదుభిరేవ కృతోఽయ మిందుః ’.

అనుశ్లోకమున- కాలమనెడి శిల్పి సంధ్యయును నగ్నిచతోత్పమున నాకాశమును మూసయందు నక్షత్రములనెడు వెండిముక్కలను గరఁగించి చంద్రుడనెడు వెండిదిమ్మను బోయుటచేఁ గావలయుఁ, జీఁడటిరాత్రులయందు నక్షత్రములు హెచ్చుగానుండి వెన్నెల రాత్రులయందు స్వల్పముగా నున్నవని యుద్వేగించుట వలన సీకవికి ' ఇందు మురారి ' యను బిరుదము లభించెనట.

కొండలుకవులకు వారివారి గ్రంథములను బట్టి విరుదములు వచ్చినవి. ఉదా: రఘువంశమును రచించుటచే గాళిదాసునకు రఘు కారుడు; కృష్ణకృష్ణమృతరచనముచే లీలాశుకునకుఁ గర్ణామృతకవి. చమత్కారజనకములగు పదములఁ బ్రయోగించుటచే మఱికొందఱకు వాని ననుసరించి విరుదములు లభించినవి. ఉదా: జఘనచపల; ఘటకర్పరుడు; కర్ణోత్పలకవి; యులజ్ఞులవాసుదేవుడు; పికనికరుడు, క్రీడాచంక్రితు—మొదలగువాు. చిరకాలము క్రిందటనే నేను సంస్కృతమహాకవుల సార్థకవిరుదములను గూర్చి యొకవ్యాసమును బ్రచురింపనుండ నీవిషయమును గుఱించియే యొకను 'అంభా' సాహిత్యపరిషత్పత్రిక 11 లో నొకవ్యాసమును బ్రచురించియుండిరి. ఇందు వారు పదునొకండు సంస్కృతకవులను గూర్చి మాత్రము చర్చించియుండిరి. ఈనడును 'భారతి' లో 'లాంఛనములు' అను శీర్షికతో నీవిషయమును గూర్చియే వేతాకరు మఱియొక వ్యాసమును బ్రకటించియుండిరి. ఇందు వీరు పేర్కొనినకవులు పదు నేడుగులు మాత్రమే. ఇట్లు చమత్కారహేతువులగు విరుదముల నందిన సంస్కృతకవించంద్రుల నామములు నాకు నలునది వఱకు లభించినవి. వానింగూర్చిన చర్చ కాలాంతరమునకు విడచి కౌతుకోదీపకములగు వారినామములను మాత్ర మిటు బేర్కొనెదను.

1. XIII సంపు. 3-4 సంచి, 215-22 పు. (1925) అల్లవరాజు సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు: 'సంస్కృతమహాకవులు, విరుదములు'.

2. X సంపు. 8 సంపు. 308-310 పు. (ఆగష్టు, 1933; కృష్ణా-శ్రీవణ న్యూఘట్లాది రామకృష్ణశాస్త్రిగారు: 'లాంఛనములు'.

- (1) అకాలజలదుండు. (2) ఆరనాళకవి. (3) 'ఇందు' మురారి.
 (4) ఉంఛవృత్తికవి (హరిగోపకవి). (5) కర్ణామృతకవి (శీలాశుకుండు).
 (6) 'కర్ణికార' మంఖుండు. (7) కర్ణోత్పలకవి. (8) కలనుకవి. (9) కీడా
 చంద్రుండు. (10) కాపీనకవి. (11) 'ఘంటా' ముఖుండు. (12) ఘటకవి
 చంద్రుండు. (13) చండాలచంద్రుండు. (14) చందోదయకవి. (15) 'భత్ర' భాగవి.
 (16) 'ఛమచ్చమికా' రత్నకవి. (17) జఘనచపల. (18) జానుదఘ్నుకవి.
 (19) 'ఝల్లుల' వాసుదేవుండు. (20) 'తాళ' రత్నాకరుండు. (21) 'తురంగ'
 బాణుండు. (22) దగ్ధమరణుండు. (23) 'దీపభా' కాలిదాసుండు (గఘ
 కారుండు). (24) 'దోర్లతికా' భీముండు. (25) నగ్నాచార్యుండు.
 (26) నిమగుండు. (27) నిద్రాదరిద్రుండు. (28) 'నికా' నాగాయణుండు.
 (29) పికనికరకవి. (30) భవధూతి [ప్రికంబుండు]. (31) మూర్ఖాగకవి.
 (32) 'యమునా' త్రివిక్రముండు. (33) రండానందకవి. (34) రత్నభేట
 దీప్తికుండు. (35) వత్సస్థలాచార్యుండు. (36) వాగ్విలాకవి. (37) వికటనితంబ.
 (38) 'వీణా' కవి. (39) వేదీకృపాణామరచంద్రకవి. (40) సీహ్నాగరస్మకవి.

మైసూరునగరమున 'దొంగులిపిలో' ముద్రిగవలసిన 'అనర్ఘ
 రాఘవము' న మురారికి 'సకలతంత్రస్వతంత్రు'ండు, సంగీతసాహిత్య
 పారదర్శి, విద్యత్కవిసార్వభౌముండు¹ అను విశేషణములు
 గానవచ్చుచున్నవి. ఈనిరుదములు మురారి కేపండితప్రభుత్వ
 నొసంగినవో, లేక ముద్రాపకప్రసాదితమునో తెలియుటలేదు.
 సకలతంత్రస్వతంత్రుడనగా నన్నిశాస్త్రములయందును నిగంతుశ
 ప్రజ్ఞకలవాడని యర్థము. అనగా నాటికి శాస్త్రగౌరవమునం
 దిన యన్నివిద్యలలో నీతఁ డఖండసాండిత్యము గలవాడని

1. 'తత్కవితా సకలతంత్రస్వతంత్రేణ సంగీతసాహిత్య సరథాపారదృశ్యనా
 విద్యత్కవిసార్వభౌమేన శ్రీభట్టమురారిణా విదవితమనన్వరాఘనాభిధం నాటకమ్'.

భావము. ఈతనికి శబ్దతర్కమీమాంసాదివివిధశాస్త్రములయందుఁ గల వైదుష్య మన్యప్రకరణమునఁ గననగును. భవభూతి, మాఘుడు, శ్రీహర్షుడు, వేదాంతదేశికులు, అప్పయదీక్షితులు, వెంకటాద్వైతి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లిట్టి పండితీపాటవము గలవారే.

ఈతని సంగీతసాహిత్యపారదర్శిత్వము: సాహిత్య మనఁగా సారస్వతము (వాఙ్మయము, *Literature*) సాహిత్యశాస్త్రము (అలంకారశాస్త్రము, *Poetics*) అని యర్థము. ఈ రెండిటియందు నీతని దండెవేసినచేయి యని వేతె చెప్పనక్కఱలేదు. ఈతఁడు సంగీతశాస్త్రనిష్ణాత యనుటకు బ్రమాణములు లభింపలేదు.

ఈతని విద్యతత్వవిసారస్వభావమదము: ఈతఁడు మహా విద్వాంసుఁడు, కవిచంద్రుఁడు ననుటకు సంగీతము లేకు. నాటి కవులలో నీతఁడు సార్వభౌముఁడుగా నెంచబడుచుండు ననుకొందును.

పిమ్మట మరరాకవి పండితీశ్రవణమహా శాస్త్రి యామోదము నందెనో యరయఁదగును.

౧. 'శ్లో.' దేవీం వాచ మపాసతే హి బహవః సారం తు సారస్వతమ్

జానీతే నితరా మసా గురుష్టలక్ష్మిహ మరారిః కవిః

అన్తి గ్లస్తిత ఏవ నానరభటైః కిం త్వస్య గమ్యాదతా

మపాతాళనిమగ్నసీవరతమ జ్ఞానాతి మథాచలః.

ఈశ్లోకము 'నదుక్తికర్ణామృతము' 1 న మరారికృతముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. 'రసికతీవనము' 2 నఁ గూడ మరారికే యాలోపింపఁబడియున్నది. 'అలంకార శాస్త్రభము' 3 నఁగవి నామరహితముగా నుదాహరింపఁబడియున్నది. ఇట్లే 'కుశల యానందము' 4 న 'సూక్తిరత్నావళి' 5 యందును 'సారసంగ్రహము' [III. 90] న

సుదాహరింపబడి యున్నది. 'అబ్ధిర్లజ్జిత ఏవ' అను నది మొదటిచరణముగా 'సుభాషితరత్నకోశము' నందును [II. 31.] 'సుభాషితహారావళి' యందును [32 ఆ-18], 'అలంకారకేళికరము' (75పు)నందును 'రసగంగాధరము' నందును (338 పు) సుల్లేఖింపబడియున్నది. దీనిని మురారి రచించినట్లే పండితలొకమునఁ బ్రసిద్ధి. నిర్ణయసాగరప్రకటితముగు 'నవనర్మరాఘవము' నఁ బీఠికగా నీశ్లోకము కర్తృనామరహితముగ సుదాహరింపబడియున్నది. శ్రీ. 18 వ శతాబ్దిప్రారంభమున రచింపబడిన 'సదుక్తికర్ణామృతము' ననే యీశ్లోకము మురారి కాశోపింపఁ బడుటచే నిది మురారి దనియే నన్వేషకగును.

ఇందు మురారిపాండిత్యప్రౌఢి ప్రశంసింపబడి యున్నది. వాగ్దేవి ననేకు లుపాసనమొనర్చినను గురుకులవాసమునఁ గఠోర వ్యాసుగ మొనర్చిన మురారికవికే సారస్వతతత్త్వము తెలియును. వానరభటు లనేకులచే సముద్రము దాటఁబడినది; కాని సాగరము యొక్క గాంభీర్యము పాతాళమువఱకు వ్యాపించిన వీవరతనువు గల మాధావలమునకే తెలియును గాని వానరభటులకేమి తెలియునని దీనిభావము. ఇట్లాత్మస్తవమునకు మురారి పాల్పడునాయని శంకింపఁజనదు. భవభూతి, బిల్వణుడు, వేదాంతదేశికులు, జగన్నాథపండితరాయలు, మేకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతికవిప్రదు లనేకులు స్వప్రతిభావిష్కారము నొనర్చుకొనిరి.

1. 'శ్లో. మురారిపదచింతాయాం భవభూతిస్తు కా కథా

భవభూతిం పరిత్యజ్య మురారి మురతీమహ.'

3. 'శ్లో. భవభూతి మనాదృత్య నిర్వాణమతినా మయా

మురారిపదచింతాయా మిద మాధీయతే మహా.'

ఇటు భవభూతికంటె మురారియాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. భవభూతి: అనఁగా భవభూతికవి యనియు, ఐహికైశ్వర్య మనియు

సర్థము. మురారిపదచిన్త్ర: అనఁగా విష్ణుపాదధ్యానమనియు, మురారి కవివాక్కులసమాలోచన మనియు సర్థము.

౪. ' శ్లో. మురారిపదచిన్త్ర చేత్తదా మాఘే మతిం కురు

మురారిపదచిన్త్రచేత్తదా మాఘే మతిం కురు. '

మాఘే=మాఘాకవి ' శిశుపాలరథ ' యందు, మతిం కురు=మనస్సు నుంచుము-మఱియు, అఘే=పాపమునందు, మతిం మా కురు=మనస్సును బోసీకుము.

విష్ణుపాదధ్యానము వలయుచో: బాపమున బుద్ధిపోసీకుము; మురారికవిశబ్దచమత్కృతి నెఱుంగఁదలఁచినచో మొదట మాఘ కావ్యమును బఠింపుము-అనిభావము. ఇక్కడ నొకవిశేషము: మురారి మహాశాబ్దికుఁడు; వ్యాకరణసంప్రదాయములను, వ్యాకరణ చమత్కారములను దనకృతియొద్దనేకముల సూచించెను. ఈ వ్యాకరణప్రయోగచమత్కారమును జక్కఁగ నెఱుంగఁదలఁచినచో వ్యాకరణచమత్కారప్రచురముగు మాఘకృతిని మొదటఁ బఠింప వలెనని తాత్పర్యము.

మురారి తనకృతియందు విశేషపదజాలమును బ్రయోగించెను. బహునిఘంటుపరిశీలనమునఁ గాని యీతనికృతి బోధపడదు. ఈ విషయమున గూడ మురారికిని మాఘునకును సామ్యము గలదు. మాఘమును దొమ్మిదిసర్గములవఱకుఁ బఠింపుచో నిఁకఁ గ్రాత్ర పద ముండఁబోదని చూక్తి. ' నవనర్గగతే మాఘే నవశబ్దో న విద్యతే. '

ఇందువలనఁ గూడ ననర్హరాఘచమయ జనువఁదలఁచినచో మొదట మాఘమును జనువవలె నందురు. కవితాప్రాధినిబట్టి శూచినను మాఘమును బఠించి, పిమ్మట మురారికృతిని బఠింప వలె నందురు.

గీ. ' శ్లో. యైర్బాధాయనసూక్తిపుష్పకలికాః కంఠతంసీకృతాః
యేషాం బిల్వణశూక్తిమాక్తికసరాః కణ్ఠా నలంహ్వతే
మాఘశ్రైకభువాం మురారిచపసా మాస్వాద యైః స్వాదిమా
సంతువ్యన్తి త యేవ నూతనసుధావేణీషు వాణీషు నః '.

అని సుకుమారకవి ' రఘువీరచరితనాటకము ' నఁ బ్రస్తావనలో
నుడినియున్నాఁడు I దీనిని బట్టి మురారికవిత మధురమధురమైనట్లు
సుకుమారకవి యభిప్రాయముగాఁ దెలియుచున్నది.

. శ్లో. సుకవిహితమురారిబోధమద్యః

విలసదగస్త్రమహావికాసీతాణః

విలసతిభువి శారదావతారోఽ

విహితచయూరవిజృచ్ఛణో విచిత్రమ్. '

అని రాజచూడామణిదీక్షితులు తన ' కమలినీకలహంస '

నాటికలో మురారిని బేర్కొనియున్నాఁడు.

2. ' శ్లో. హృదయాకలితాశేషశబ్దశాసనసంబిదః

మరారే రిహ శబ్దావతత్త్వం కో వేద త న్నద. '

అని హరిహరపండితుఁడు ' అనర్థగ్రాసున ' వ్యాఖ్యలో [II ఆ. 312 పు]
నుడివయున్నాఁడు.

అంధోక్తవులు గూడ ననేకులు మురారిని బ్రస్తుతిరచియుండిరి.

వారి ప్రశంసలలో నొండు రెండు—

౧. కాకమాని మూర్తి: ' రాజవాహనవిజయము ' I ఆ.

' ఈ హోద నలంక్రియా విహృతిసంపు, మయూరని సౌమహర్షమున

భారవి కాంతిసంపదయు, బాణు గుణాఘృతనప్రయోగ మా

చారి మురారి కోమలపదంబు ప్రసాదముఁ, గల్గెట్లుగా

భారత యుచ్ఛ్వాసాఠఁ ప్రతిభారతి మత్కృతికిం జనుత్కృతన్. '

1. బోధాయనుని ' భగవదష్టకము ' ను చెరిగించి తాము వ్రాసిన పద
[4 పు.] లో శ్రియుతులు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి చరణులు.

ఇట మురారికోమలకదప్రయోగము, ప్రసాదగుణమును బేర్కొనఁబడినది. (ఋష్టువువిషయమున నైనచోఁ బైపదములకు మృగుపదములు, ననుగ్రహము నని యర్థాంతరము.) మురారికవిత మాధుర్యగుణాన్నితమను సుకుమారకవివాక్యము నిదివఱకే చూపి యున్నాము. రుచిపతి 'నిష్ప్రత్యూహ', 'విరమతి' (అ. 1-2.) అను శ్లోకములకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు నీనిలోఁ బ్రసాదమను వాక్యార్థగుణము కలదని గుట్టు వ్రాసియున్నాఁడు:

‘ఆనయోః పద్యయోః ప్రసాదనామా వాక్యార్థగుణః. తథా చ సరస్వతీ
స్థాభరణే-యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదః సోఽభిధీయతే.’

ప్రసాదమనఁ బద్యమైనను గద్యమైనను జదివినవెంటనే యర్థ స్ఫురణమగుట. ఇది యుత్తమకవితాలక్షణములలోఁ బ్రధానమైనది.

‘శ్లో. సా కవితా సా వనితా । యస్యాః శ్రవణేన దర్శనే నాపి

కవిహృదయం యవహృదయమ్ । సరళం తరళం చ సత్వరం భవతి’.

దేనిని వినినమాత్రముననే కవిహృదయము సరళమగునో యదియే కవిత్వము. కాని మురారికవనము బహుళాశ్రుసంప్రదాయప్రచుర మగుటచేఁ బెక్కుస్థలముల దుర్బోధముగా నుండునని చెప్పకతీరదు.

2. అయ్యలరాజు గారాయణకవి : ‘హంసవింతతి’, I. ఆ.

‘తే. * * ధ్యానబద్ధమరారి మరారి శాత్రు
పటువిభాంబి భారవిఁ బ్రస్తుతింతు । సర్వశబ్దార్థవిజ్ఞానసరణి కొఱుకు.’

3. చెళ్ళపిళ్ళ సరసకవి : ‘యామినీపూర్ణతిలకావిలాసము.’

‘తే. దండి భవభూతి భవభూతి పండితాది । ర ప్రసన్నమరారి మరారి’

ఇందు మురారికవిత పండితబోధ్యమని చెప్పఁబడియున్నది.

౪. రామరాజభూషణుఁడు : ‘సరసభూపాలీయము’ I ఆ. 15 ప.

‘మురారిశయ్యనేర్చు’-అనియితిని శయ్యాకౌశలముఁ బేర్కొనెను.

6. మురారి-సుభాషితగ్రంథములు.

మురారిశ్లోకము లనేకములు సుభాషితగ్రంథములలో నుట్టెఱుంగఁ బడియున్నవి. దీనివలన నాయాగ్రంథములు రచింపఁబడునామన కీతనికవన మనినఁ బండితలోకమున నెంతయాదరము గలదో తెలియుఁ గలదు. వీనియం దుదాహరణములగు శ్లోకములఁ జూపినచోఁ బాఠభేదము లెల్లున్నవో తెలియును. వారెంచిన శ్లోకములఁబట్టి నాఁడు పండితలోకమున నభీరుచులెల్లున్నవో విశదమగును. కాని గ్రంథ గౌరవభీతిచే మురారినాటకమున లేక, సుభాషితగ్రంథములఁ గన్నట్లు శ్లోకముల నుదాహరించి, తక్కిన నానిసంఖ్య మాత్రము చూపెదను.

(అ). కీ. శ. 12 వ శతబ్దికంటె నవీనముకాని ' కవీంద్రవచన సముచ్చయము ' నందు మురారిశ్లోకములు 9 యుదాహరింపఁబడియున్నవి.

IV అ. 3, 6 శ్లో. V అ. 8. శ్లో. VII అ. 80, 81, 82, 90, 107 శ్లో. ' శ్లో. వస్తే భుజభ్రమితమద్దరమధ్యమాన । దుగ్ధాబ్ధిదుగ్ధకణవిచ్చురితచ్ఛవీకకు నక్షత్రకర్షరవియత్రస్థితోధినిద్ద । దున్నిద్రక్తైరవతడాగ ముగో మురారే ' 29 శ్లో. ఇటు మురారి తనపేరు నిమిద్దుకొనెను

(ఆ). లక్ష్మణాభట్టాంకోలకదురి ' పద్యరచన ' యందు

కి శ్లోకములు మురారిశృతములుగా నున్నవి:

౧. ఆనన్ద V అ. 40 శ్లో. ౨ ' శ్యామాకతల్లులవిలాప'.

౩ ' శ్లో. కినిలోకపకలాకలాపకలనాహంకారిభిభృద్భృహ

ర్విజేషా దకరో దసా రఘుపతి ర్లక్ష్మణపతేః పత్తనకు

కృద్దేహి రతుత్కరేటు విశటద్దారు ముఖదుగ్ధులు

' పృకితత్కపి నిశ్వసత్ఫణి రణమ్మిల్లి భృమద్వీపీజి.

(ఇ). వేణీదత్తుని 'పద్యవేణి' లో 1 శ్లోకము.

సంగ్రామాజ్ఞాన మాగతే దశముఖే' (VII తరంగము, 1 శ్లో.) ఇది 'పద్యరచన' యందు భానుకరున కారోపితము.

(ఈ). గదాధరభట్టు : 'రసికజీవనము' న 30 శ్లోకములు.

అనన్య : I అ. 2, 11, 29, 54 శ్లో. II అ. 2, 3, 5, 30, 51. ['ఆశుసర్వతః, అను శ్లోకము మైసూరుప్రతియందు (264 పు.) అధికముగాఁగలదు.]

III అ. 5 శ్లో. IV అ. 1, 2, 20, 32, 33, 35, 37, 52 శ్లో. V అ. 49 శ్లో. VI అ. 48 శ్లో. VII అ. 39, 79, 81, 115. (నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ బొమ్మటు నధికపాఠములుగా నొసంగఁబడిన రెండింటిలో 'గీయస్తే యది' అనునది గూడ నిందుఁగలదు.)

మురారికారోపితములగు నీక్రందిశ్లోకము లనర్హరాఘవమునఁ గానరావు.

గ. 'కాలిన్ది బ్రూహి' (20 పు.) ఇది 'సదుక్తికర్ణామృతము'న (III. 1, 2. 187 పు.) శిల్పపున కారోపితము.

ఁ. 'దేవం వాచమ్' (222 పు.)

3. 'శ్లో. తాత త్వం నిజకర్మజైవ గమితః స్వగ్గం యది స్వస్తి తే బ్రూహుస్తేన్ద్రకమిదం వహూహృది కథాం తాతాన్తికే మా కృథాః రామోఽహం యది తద్దినైః కలిపయై ర్వీరీదానమత్కన్ధరః సార్థం బన్ధజనైః సురేన్ద్రవిజయీ వక్తా స్వయం రాజణః' (205 పు.)

౪. 'శ్లో. వీరోఽసౌ క్షిమవర్ణ్యతే' ఇది 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు బిల్వణున కారోపితపద్యము.

(ఊ). శార్ఙ్గధరుని 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు 12 శ్లోకములు.

అనన్య. III అ. 5, 41 శ్లో. IV అ. 18, 37, 52 శ్లో. VII అ. 74, 80, 81, 115 శ్లో. మురారికృతియందుఁ గానరానిది 3 శ్లోకములు విందున్నవి.

(డొ). శ్రీధరదాసుని 'సమక్తికర్ణామృతమున' 21 శ్లోకములు.
 అనర్ఘ. II అ. 29, 78 శ్లో. III అ. 1, 54 శ్లో. V అ. 20 శ్లో.
 VII. అ. 38, 43, 61, 79, 114, 115 [విష్ణుసాగరప్రచురణమున
 79 న శ్లోకమునకుఁ దరువాత సభికపాఠములుగా నున్న 'అద్య స్వస్తి',
 'గీయంతే యది' అను రెండు శ్లోకములును గూడ నిందుఁదాహృతములు.]

(ఋ). భట్టగోవిందజిత్తు : 'సభ్యాలంకరణనియోగశృంగారము'
 లేక 'సారసంగ్రహసుధార్ణవము' - 6 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 1, 5, 52, 75 శ్లో. III. అ. 7 శ్లో. VII. అ. 115 శ్లో.

(ఋ). హంకవి : 'సుభాషితహారావళి' - 7 శ్లోకములు.
 అనర్ఘ III అ. 5 శ్లో. VII అ. 49, 53, 80, 114 శ్లో.

(౯). వల్లభదేవుడు : 'సుభాషితావళి' - 5 శ్లోకములు.
 అనర్ఘ. II. అ. 2 శ్లో. IV. అ. 12 శ్లో. V. అ. 23 శ్లో.
 VI. అ. 6 శ్లో. VII. అ. 79 శ్లో.

(ఎ). జల్పణుడు : 'సూక్తిముక్తావళి' - 68 శ్లోకములు.
 "అనర్ఘరాఘవము" న లేని శ్లోకములఁగూడ నాటింటి నీకఁ
 దుదాహరించియున్నాడు. అంగొకటి -

శ్లో. పురా ప్రారేయశైలోఽయ మస్మి స్మృతకళితః ।
 మృతసంజీవనీ దుర్గా మహావధిరశాయత ॥

7. మురారి - సాహిత్యవాఙ్మయము.

జయరథుడు : 'అలంకారవిమర్శిని'¹ లోను, హేమచంద్రుడు
 'కావ్యానుశాసనవివేకము'² నను, రామచంద్రసూరి 'నాట్య
 దర్పణము'³ నను, శారదాతనయుడు 'భావప్రకాశము'⁴ నను

1. (75. పు=II. 9; 76 పు.=IV. 6.) 2. (17 పు=I. 58;
 174 పు=I. 400.) 3. (193 పు.) 4. (288 పు.)

పండితీరాయలు 'రసగంగాధరము'¹, భానుదత్తుడు 'రసతరంగిణి'² లోను, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుడు 'రస్యవసుధాకరము'³ నను, విశ్వనాథకవిరాజు 'సాహిత్యదర్పణము'⁴ నను, అచ్యుతరాయలు, 'సాహిత్యసారము'⁵ నను మురారిపాటకము నందలి శ్లోకముల నుదాహరించుకొని యున్నారు. ‡

రి. శబ్దశాస్త్రము, నిఘంటువాఙ్మయము

మురారి వ్యాకరణశాస్త్రమును గూలంకషముగ వ్యాస గణాచార్యుని చేసెను. ఈతనిపాటకమును ఒరిచిన, శబ్దశాస్త్రమర్మము లనేకములు విశదచుగును. ఇట్టి మర్మము లనేకములకు వ్యాకరణశాస్త్రకారులు మురారిప్రయోగముల నుదాహరణములుగాఁ జూపిరి.

ఉజ్జ్వలదత్తుడు, 'ఉవాదినూత్రిము*' న మురారిప్రయోగములఁ గొన్నిటిఁ జూపెను. భట్టోజీదీక్షితులుకూడ సిద్ధాంతకాముదలో వ్యాకరణచమత్కారములకు మురారిశ్లోకములచే యనేకప్రయోగముల నుల్లేఖించి యున్నాడు. శబ్దశాస్త్రపరిమళము నాఘాదీంపక, వ్యాకరణమర్మభూషణమును గంభీరమును గుఱుతన కృతియందు గుణదోషచారము నొనర్పఁదగదని మురారి యుక్తుఁడనెఱుఁగెను.

-
1. (388 పు.) 2. (44 పు.) 3. (72 పు.=V. 44, 45; 83 పు.=V. 7 261-62 పు.=I. 25, 26; 266 పు.=I. 1; 274 పు.=I. 21.)
4. (278 పు.=I. 1.) 5. (183 పు.=IV. 82; 184 పు.=IV. 86; 329 పు.=I. 28; 497 పు. 'దేవం వాచ ముపాసతే' అను శ్లోక నునర్థ రాఘవము లోని దని పేర్కొనఁబడెను.)

‡ సాహిత్యప్రపంచమున సార్వభౌముడగు మురారి యేలకో యాలంకారికులచే విశేషముగాఁ బ్రయోజింకరించుకొనఁబడలేదు. భోజుడు మొదలగు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యనేత్రులు మురారి శ్లోకములఁ జేర్కొని యుండలేదు.

* (1) IV. 171. = IV. అం, 69 శ్లో. (2) V. 19 = II. అం. 88

“ శ్లో. సమున్మీలతూన్మిక్తస్తబకమకరన్ డైః శ్రవణమో
 రవిశ్రమ్యద్ధారాసవన ముపచిన్వన్తు కవయః
 న శబ్దబ్రహ్మాత్మం పరిమళ మనాస్పృశు చ జనః
 కవీనాం గమ్భీరే వచసీ గుణదోషై రనయతు. ’ (VII అ. 151.)
 ‘ శ్లో. యే శబ్దశాస్త్రవిష్ణుతాః యే నీలితనిఘంటునః
 తేషా మే వాధికారోఽస్తి మురారికృతనాటకే. ’

అను సూక్తి యించుకమార్పుతో హరిహరదీక్షితుని వ్యాఖ్యానసానమున (IV అ. 526 పు.) గలదు. శబ్దశాస్త్రమున జిత శ్రములై, నిఘంటువులు జిహ్వగ్రమున గలవారికే మురారికృతిని ఒరించుట కధికారము గలదని భావము. ‘ హతా దాశ్చస్త్వనాల కతిపయపదానాం రచయితా ’ అనునట్లు ప్రయోగభ్రష్టులై, నిఘంటువులయందే లభించు మాటములపదముల నీతఁడు ప్రయోగించె ననఁజనదు. అపారముగు సంస్కృతీపదజాలము నధిగమించిన వశ్యవాక్కుగుటచే దాను ప్రయోగించు నేపదమును నీతినిఘంటువద్దమైనట్లు తోచదు. మఱియు విద్యల్కవులకు స్వకృతులయందుఁ దమ పాండితీప్రాధిని జూపవలెనని కుతూహలము మొడుగా నుండును.*

9. మురారి వైదుష్యము.

మురారి వ్యాకరణ సాహిత్య మీమాంసా ముత్రశాస్త్రాదుల యందుఁ బ్రవీణుడని యీతనికృతివలననే విశదమగుచున్నది.

* సర్వానందుడు, లింగాభిప్రాయ ‘ అమరకోశమునకు ’ దాము గదించిన వ్యాఖ్యలలో మురారిప్రయోగముల సుదాహరించుకొనియున్నాడు. రాయముఖ టుండు గూడ ‘ అమరకోశవ్యాఖ్య ’ (II. 8-38) లో ‘ విషికమస్త్ర విధికృత్య తదా తమత్వా ’ అను మురారిశ్లోకపాదము (II. అ. 38) సుదాహరించుకొనెను.

కాళిదాసు, భవభూతి, శ్రీహర్షుడు, వేదాంతదేశికులు, మేకటాధ్వని, మొదలగు సంస్కృతసాహిత్యనిర్మాతలు కావ్యనిర్మాణముననే క్రాక, వివిధశాస్త్రపరిజ్ఞానమునఁ గూడ నిరంకుశప్రచారము గలవారు.

ఈతని వ్యాకరణశాస్త్ర పరిజ్ఞానము: వ్యాకరణసాప్రదాయములఁ జమత్కారముగఁ గావ్యముల నిముడ్చుట కాళిదాసు నుండియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

‘శ్లో. రామాదేశా దనుగతా నేనా తస్మాద్ధనీధయే ।

పశ్చా దధ్యయసార్థస్య ధాతోఽధి రివాభవత్’ (రఘు. XV. 9.)

ఇట్లే రఘు. XII. 58; XI. 56; కుమార. II. 27;

కిరాతాచునీయము, XIII. 19; మాఘము. X. 15.

మురారియుఁ బాణినీసూత్రములఁ దనకృత్యియందు జమత్కారముగఁ గూర్చియుండును

‘జని కర్తః ప్రకృతిః’ అను సూత్రమును ‘జయతి జనికర్తః ప్రకృతితా.’ [I అ. 58.]

అనుచోటఁ బ్రయోగించెను. ఇట్లే ‘శ్లో. పృక్వప్తకర్తృభిప్రాయక్రియా

ఫలవతో విధీన్ ప్రయజ్ఞానాః’, [II. 88] అనుచోట ‘స్వరిత జీతః

కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే, అను సూత్రమును, ‘స్థానివద్భావేన త్పత్త్ర

కార్యం నజహోతి’ [IV. 151 పు.] అనుచోట వ్యాకరణశాస్త్రసంకేత

మృగ్య స్థానివద్భావమును. ‘శ్లో. కుర్యత్కర్తృకథా మమి యది మనో

ర్వంశే’ [IV. 44.] అనుశ్లోకమున వైయాకరణప్రసిద్ధముగు నాకృతి

గణమును, జోషియుఁ జూడెనది.

‘తద్ధితముఁగో వైయాకరణ సద్ధితముఁగో వైయాకరణః’

అనునట్లు శాబ్దికులకుఁ దద్ధితప్రయోగమునందు వ్యామోహ

మధికము. అందునను, ‘ప్రియతద్ధితా దాక్షిణత్యాః’ అను

న్యాయమున, దాక్షిణత్యకృతులగు మురారి మొదలగు వారికృతులు

తద్ధితప్రయోగప్రచరములుగఁ గానవచ్చును.

ఉదా : విజేయ్యాం త్వచి, [78. పు] త్రైశబ్జమం చరితమ్ [82 పు.]
విషేక మస్త్రమ్ [189] త్రైయచ్ఛకం కామ్యకమ్. [115.] ఇట్టనేకములు గలవు.

‘య దధికరిణం ధర్మస్తీయం తవైవ వచాంసినః’ [93 పు.] ఇటు మీమాంసా
పరిభాషయు, ‘చతురక్షురో పి రాక్షసశిక్షాసిద్ధమస్త్రీః’ [68 పు.] ఇటు మస్త్రీ
శాస్త్రపరిభాషయు నుపయోగింపఁబడియున్నవి.

‘విభ్రతీం కైశిం వృత్తిమ్’ [102 పు.] అటు స్లోకమున సాహిత్యకాస్త్రీ
పరిభాష కనఁబడుచున్నది.

10. మురారికృతులు-అనన్తరాఘవము.

ఇక్కవి బహుశాస్త్రజ్ఞుడైనను, దత్కృతులలో ననన్తరాఘవ
మొక్కటియే మనకు లభించినది. మైసూరుపత్రిలో నాటకాంత
గద్యమున (920 పు.) ‘సమాప్త మిదం మాధ్వల్యాన్వయస్య భట్ట
మురారేః కృతి వ్యవర్తరాఘవంనామ నాటక’ మ్మితి కలదు. దీనివలన
నీతఁడు బహుగ్రంథములు నిర్మించినట్లును, నం దీనాటక మొకటి
యనియుఁ దెలియు మన్నది.

సాహిత్యగ్రంథములయందును, సుభాషితగ్రంథములయందును
మురారికృతములుగఁ గనవచ్చు శ్లోకము లనేకము లీనాటకమునఁ
గన్పట్టుటలేదు. అందువలన నీశ్లోకములుగల మురారికృతులేమయున
నొండవచ్చునని యూహింపఁజనును. ‘బెరిడెర్ కీత్’ వండితుని
‘సంస్కృతవాఙ్మయచరిత’ మరు బృహద్ద్రాగమున (412 పు.)
మురారి యొకసంస్కృతనిఘంటువు రచించినట్లు కలదు. ఈతఁడు
మన కవియే కావచ్చును. ఈనడుమ యస్. కే. రామనాథశాస్త్రి
వర్ణులు మురారిమిత్రుని ‘త్రిప్రాదీనీతినయన’ మరు నొకగర్భన
గ్రంథమును బ్రచురించిరి. ఈగ్రంథకర్తయు మనకవియు భిన్నుల,
కారా, యనువిషయము విచారణీయము.

‘మురారే స్తుతీయః పద్మాః’ అను సూక్తి పూర్వమీమాంసా దర్శనమునఁ బ్రసిద్ధులగు కుమారిలభట్ట ప్రభాకరుల భాట్టప్రభాకర ప్రస్తానములకంటె విలక్షణముగు మార్గమున రచింపఁబడిన యీ గ్రంథమును దత్తర్థను సూచించును గాని మనకవిని సూచింపఁ జాలదని శ్రీశాస్త్రిగారులు తత్పరికాయందు వ్రాసియున్నారు.¹

ఈనాటకమునకు ‘అనర్హరాఘవ’ మను నామ మన్వర్థముగా నున్నది. అనర్హ మనగా నమూల్యము, పూజ్యము. పూజ్యుడగు రాఘవునికథ యిట వర్ణింపఁబడుటచే నిది యెంతయు సమంజసము. ఈయనర్హతకు హేతువు కవియే యిట్లు నుకివియున్నాడు. మీయాజ్ఞ ను దలఁదాల్చుట హేతువుగా మారఘుకులమున ‘ననర్హత’ కల్పాంతము విలసిల్లుగాక’ యని దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునితో రామ లక్ష్మణులఁ బంపునపుడనును. (‘ఏతాభిస్తవ * * అనర్హతా రఘుకలే కల్పాంత ముక్త్యలతు’. I అ. 34.) విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరాముని దీసికొనిపోవు కథ మొదలు శ్రీరామపట్టాభిషేకమువఱకుఁ గల కథ యేడఁకములలో నిందు వర్ణింపఁబడి యున్నది. కథ పెద్దదియు నాటకము చిన్నదియు నగుటచే ననేకకథావిశేషములు రంగమువై జూప వీలు లేక విష్కంభాదులలోఁ బాత్రులచేఁ జెప్పింపఁబడవలసి వచ్చినది.

I. అం. ‘మునీంద్రసంవాదము.’ విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునియొద్దకు వచ్చి రామలక్ష్మణులఁ గొనిపోవుట యందలికథ. 59 శ్లోకములు.

II అం. ‘కౌమారవిక్రమము’. రాక్షసులను సంహరించి విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమును సంగ్రహించుట. శ్లోకములు 87. భవభూతి యుత్తరరామచరితమున V. అం. ‘కుమారవిక్రమ’ నామకము.

1. ‘Journal of Oriental Research’ Vol. II, Part iii-iv. [July- Oct. 1928, Madras]. Pp. 266-78.

III. అం. 'పినాకభంగము.' శివధనుస్సును స్తుంచుట. శ్లో. 61.

IV. అం. 'దశరథవిప్రలంభము.' శ్రీరాము పరశురాము సమాగమము, పరశురామగర్వభంగము నిందు వర్ణింపఁబడియున్నది.

'శ్లో. జేతారం దశకన్ధరస్య' [VII. 146.] అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు దశకంఠుని జయించిన కార్తావీర్యార్జునుని నోడించిన పరశురాముని, బాలకుండయ్య శ్రీరాముఁడు జయించె ననుచో శ్రీరాముని విజయకథ సమాప్తి నొందినట్లే. పరశురాముని జయించుట రావణుని జయించుటను సూచించుచున్నది. ఉత్తరకథ శ్రీరాముని యందలి గౌరవముచేతను, జగదానందముకొఱకును రచింపఁబడినదట. ఇట్లే మన యాధీశ్వరులును నీ నాలుగంకములవఱకుఁ బూర్వార్థమును దెనిగించియుండిరి. శ్లోకములు 69.

V అం. 'సుగ్రీవాభిషేకము.' శ్లోకములు 65.

VI. అం. 'దశగ్రీవనిగ్రహము.' శ్లోకములు 84.

VII. అం. 'నాథాకానందము.' శ్రీరామాదులు విమానమునక్రియయోధ్యకు వెళ్ళుచుఁ గ్రింపఁ గనఁబడు పట్టణాదుల వర్ణించుట. శ్రీరామపట్టాభిషేకము. శ్లో. 152. — మొత్తము 667 శ్లోకములు.

వీరరసప్రధానమగు నీనాటకమునందలి వస్తువు భవభూతి మహావీరచరితమునందలి యిత్యుత్తమును జాలవఱ కనుసరించి యుండును. భవభూతికృతివి మించవలె నని మురారి తనకృతిని రచించిన ట్లీనాటకమున నుదాహరణము లనేకములఁ జూపనగును. ఉత్తరరామచరితానుసరణములు గూడ నిం దెడ నెడఁ గానవచ్చును. మురారికంటె భవభూతియం దొకవిశేషము; మహావీరచరితము

మాట యటించి, యుత్తర రామచరితము కొలఁదిచూర్పులతోఁ బ్రదర్శనయోగము కాఁగలదని చెప్పనగును. మురారికృతియన్ననో నాటకరూపముననున్న యతిప్రౌఢమగు శ్రీవ్యకావ్యము. గురు ముఖమున వ్యాఖ్యానాహాయ్యముననే దీనిఁ బఠింపనగును.

స్వ్యత 'కళాప్రపూర్ణ' వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిపాదుల సమాలోచన¹ మిటఁ గనఁదగును. 'భవభూతికృతనాటకములను వ్యాఖ్యాతలకన్న అనుకర్తలే చక్కఁగా గ్రహించినారు. * * మహావీరచరితమును వీరరాఘవమనీషికన్న మురారి చక్కఁగా గ్రహించినాఁడు. ఇందులకు నిదర్శనమును 'అపితాటకారిః' అను దానిపై మదీయవిమర్శచిన్దభాగమునం గనవచ్చును. పరశురామాభియోగమును వీరచరితయందుం గని బాలరామాయణానర్థు రాఘవ ప్రసన్నరాఘవాదులందు తత్కర్తలు నిబంధించుకొనిరి. ఇతని యొరవడి దొరకైన తర్వాత పూర్వరామచరితము నధికరించి పలువురు రామనాటకములను రచించినారు. * * వీరందఱును వశ్యవాక్కులే. ఇందఱలోను అనర్థరాఘవకారుఁడు మురారి పాండిత్యపరమోచ్చపదంబునః దీపించుచున్నాఁడు. పరశురామాభియోగములో భవభూతిని మించినాఁడు'.

కథాసంవిధానమున మురారి భవభూతి ననుకరించె ననుట కొందురెందుదాహరణములు:

౧. గురుధనుర్భంగమునకుఁ గుపితుఁడై పరశురాముఁడు రఘు రాము నెదుర్కొనుట పై రెండునాటకముల సమానమే. 'మహా

1. ఉత్తరరామచరితనాటకమున కుపోద్ఘాతము, ౧౧ పు.

వీరమున 'మాల్యవశ్రేష్ఠరణమున భార్గవఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను. అనర్థమున శివధనుర్భంగమునలన నుగ్మిఁడ పరశురాముఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను.

పరశురామాభియోగప్రకరణమున మూరారి భవభూతిని మించెనని శ్రీవేంకటరాయశాస్త్రిగారనిది. ఇట్టి యభిప్రాయమునే 'కీత్' పండితుఁడును, 'విల్సన్' పండితుఁడును వెలిపుచ్చిరి. కాని శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిలవారు 'సంస్కృతవాద్యయ చరిత్ర' [II సం. 376పు.] లో నేలకొ 'చతుర్థాశ్రమములోని తామ జామదగ్న్యసంవాదము చదువునపుడు వీరముకంటె హాస్యము ముందు కనఁబడును. ఈవిషయమున భవభూతికంటె నిశః డెక్కువ చూపిన చాతుర్యము కనరాదు.' అని వ్రాసియున్నారు. కాని యిది సమంజసముగఁ జూపట్టదు.

౨. మహావీర: బహునితో యుద్ధముచేయుచున్న వారిని రాముఁడు చెట్టుచాటునుండి సంహరించె ననుచో మహావీరుఁడగు

1. 'The following scene [IV Act.] shows us Rāma and Parasu-rama in verbal contest; Rama is even more polite than in the *Mahavira-carita* which is obviously imitated, while the friends of Rama carry on a vituperative dialogue behind the scene without actually appearing.' [*Sanskrit Drama*, P. 228.]

2. 'The next scene introduces Parasu-rama, in the same strain as the *Mahavira-carita*, but more extravagantly. Rama's humility is more excessive, and the other characters carry on a vituperative dialogue with Parasurama without appearing, speaking successively from behind the scenes.' [H. H. Wilson: *The Theatre of the Hindus*, Vol. II.]

రాముని యుదాత్తతేకు భంగము వాటిల్లుచు, అట్లు కాకుండుటకై వాలిరాములకు ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడినది. 'ఉదాత్త రాఘవము' న ఘనాయురాజకవి కూడ వాలివధావసరమున నిట్లే శ్రీరాముని యపవృధను దొలఁగింపెను. అనర్హమునను వాలి రాముల ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడెను.

3. మహావీర: రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై లోచనలోభసీములగు నృత్యముల నవలోకించుచు నయోధ్య కరుదొచిరి. భవభూతిని మించుచుద్దేశముతో 'ననర్హమున' నీసన్నివేశము కూడఁ గూర్పఁబడినది. 'బాలరామాయణము' న దశమాంకమున దీనికిఁ బ్రతిబింబము చూపట్టుచున్నది. పృసన్న రాఘవకారుఁడు కూడ వీరి ననుసరించెను.

మఃరారికృతియందలి లోపములు: ఇంచు మించుగా నొక శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతనాటకవాఙ్మయమును గుఱించి వాయించిన 'విల్సన్' పండితుని గ్రంథరాజముచుండి మురారి నాటకవిమర్శము సారము నవలోకింపఁ జనును: "అనర్హమున న్వభావోన్మీలనము గాని, చేష్టితము (చలనము) గాని, హృదయావర్ణకములగు కథాసన్నివేశములు గాని, కొత్తకోద్దీపనము గాని లేకపోవుటచే నాటకీయదృష్టిని బరిశీలించుచో దీనియందు శుక్లర్ష మృగ్యముని చెప్పవలెను. కావ్యదృష్టిని జూచినను నెక్కడనో కాని కవితాకల్పనములు గానరావు; ఆ కొలఁదికల్పనలైనను సుదీర్ఘములు రసవిహీనములు నగు సామన్యవిషయచర్చనల నడుమను, నసంగతభావనల సాధ్యము నను, సప్రతిబింబములగు నతిశయోక్తులలోనను నిగూఢములగు నితి

హాసములయందును మఱుగుపడియున్నవి. అట్ల ముప్పై ను త్తమకవితా సురభిశములగు కాళిదాస భవభూతుల కృతులున్నను, నేటి పండిత లోకము దీనిని దలచదాల్చుచున్నది. దీనికి హేతువులు ఏరిలో సామాన్యముగఁ జూపట్టు రసజ్ఞతాగోపము, రసావకర్షణయు నన వలెను. నేటిభారతీయు లెంతసేపును గవియొక్క శయ్యయ విమర్శి యుటయందే తమ సమాలోచనమును వినియోగింతురు కాని భావ నలవైపు దృష్టిని బోసీయరు. భావనానైర్వల్యమునుగాని, రస మాధుర్యమును గాని, కల్పనాజ్ఞవల్యమును గాని నిర్ణయించునట్లు పీరి యెడ మృగ్యము. మురారి భావమునవలెనే యాతనిభావముఁ బ్రశ స్యము కానేరదు. కాని యిందొకగుణము గలదు: బహుశ్రమతో జాగ రూకతతో రచింపఁబడిన కావ్యములలో నిది యగ్రగణ్యము. దుర్ గ్రాహ్యము లైనను సమావేశమున శ్రుతిసుఖావహములుగ నీతని పదములరచనను జూచుచో నీతఁ డెంతటి కఠోరవ్యవసాయ మొనర్చి దీనిని నిర్మించెనో, సంస్కృతభాష యితనికెంత విస్మయజనకముగ నశ మయ్యెనో తెలియఁగలదు. దీనికి ఫలమేమన నీశ్చేతియందే క్కడను బ్రసాదగుణము లేకపోవుటయే. కూలంకషముగ న్యాచంగ మొనర్చినఁ గాని యీనాటక మామూలాగ్రియుగ బోధపడునని చెప్పుటకు పీలులేదు. [V అ.] రావణుఁడు నీతను హరించుట చూచి జటాయు వాతని వెంబడించును. మొత్తముమీఁద నీ పట్టున భాష సరళము గాను సుబోధముగాను నున్నది; కాని యిటఁ గవితాపై భావ మేమియుఁ గానరాదు. ఎడనెడ వర్ణనలు గలవు. కాని యిట్టి సందర్భ ముననే భవభూతి కృతియందలి వర్ణనలం జూచినచో మురారివద్య ములు దివిటీయొద్దనున్న దీపములవలె నుండును. 'మహావీరము' న

నున్న జటాయుసంపాతుల సువాదమునకు మురారిలోని జటాయు
జాంబవంతుల సంతాపము ప్రతిధ్వనివలె జూపట్టును. దానిని
జూచి దీనిని జూచినచో రాజును జూచిన కన్నులతో మొగుని జూచి
నట్లుండును. * * * *

‘విల్పన్’ పండితుని యీసహూలోచనము నవీనపాశ్చాత్య
దృష్టిని బట్టి చూచినచోఁ గొంతవఱ కుచితముగానేయున్నది. కాని
భారతీయసహృదయులదృష్టి కీవిరుద్ధము నముచితముగఁ గన్పట్టదు.
నిష్పాక్షికముగ నాలోచించిన ‘మనర్థమున’ నాచార్యయోగ్యత
జహున్వల్పము. ఇందలి కావ్యత్వమాలోచితుమా-దేశకాలపరిచ్ఛేద
మున కతీతులైన వాల్మీకి భాస కాళిదాస భవభూత్యాని మహాకవుల
కృతులకుఁ బిమ్మట గణింపఁదగి, జీవము, జవము గలిగిన కావ్య
‘మనర్థము’. అతిశయోక్తులందుమా-సంస్కృత కావ్యములఁ గల
సామాన్యదోషమే యిది. ఈలోపము మురారి జీవించియుండిన
కాలమునకుఁ జెందును గాని కేవల మీతనికిఁ జెందదు. ప్రాచ్యులును
బాశ్చాత్యులును గభిరుచులలో విలక్షణములు. అందువలన వారికి
హృదయోగమముగఁ జూపట్టవచ్చి వారికి రుచింపడు. వారికి హృద
యావర్జకమైనది, వీరికి నీరసముగా నుండవచ్చును.

11. అనర్థరాఘవము-అంధీకరణములు.

‘అశేషచునీషిన్మాదయంగమంబుగా, శబ్ద బరుచరించీయు,
నభిప్రాయంబు గుఱించియు, భావం బునలక్షించియు, రసంబు
పోషించియు, నలంకారము భూషించియు, సౌచిత్యం బాదరించియు,
మౌఖ్యకానుసారంబున,’ రచింపఁదగు నని శ్రీనాథుడు ‘శృంగార

నైవధము' నఁ [VIII. ఆ. 202 వ.] జెప్పియున్నాఁడు. ఈసూత్రము నుత్తమమైన యనువాదమునకు నాదర్శముగాఁ గైకొనఁదగును. ఈలక్షణములన్నియు మర యాంధ్రీకృతియందు జేతనముకు నొప్పి యున్నవో చర్చించుట యావశ్యక నైనను నవకాశము లేకుండుట చేతను, శతపథానులు శ్రీ చెళ్ళసిళ్ళ వేంకటశాస్త్రివరలు లీవిషయమును విపులముగఁ జర్చించియుండుటచేతను నొండు గెండు విషయములు మాత్ర మిట ముచ్చటించఁబడును.

గురుకులవాసమున మురారినాటకమును గణోరముగ వ్యాసంగ మొనరించి శుద్ధాంధ్రభాషయందుఁ జక్కని జ్ఞానము నాజ్ఞించినఁ గాని బ్రహ్మశ్రీ పండిత వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి పాదులయొద్దీకరణము సుతోధము గాఁజూలదు. వారికృతి మూలమునఁ గల సాగగులను, శాస్త్రసంప్రదాయములను గలిగియుండి, వేంకటశాస్త్రిలవారిచే బ్రోథ మనఁబడినను, వారనివల్లు కావ్యమున ముఖ్యగుణములలో నొకటి యగు ప్రసాదగుణ మందు బహుస్వల్పము. పద్యములు ధారా వాహికముగాఁ జ్రవహింపక యడుగడుగునకును గుంటువడుచుండును. శ్రీకామేశ్వరకవిగారి కృతయందు దీప్రసాదగుణము సుప్రచురముగ నున్న దనవచ్చును. సామాన్యముగ వీరికృతయందు సంస్కృతకవి హృదయము సులభముగ గోచరించును.

‘బాచిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితం’—రసోత్తమైన కావ్యమున కాచిత్యము జీవితము వంటిది—అని సాహిత్యనేత్రుల యభిప్రాయము. ‘అనాచిత్యాశ్చ తే నాన్య దౌసభజ్ఞస్య కారణమ్’—అనాచిత్యముకంటె రసభంగ హేతువు వేఱొకటి లేదందురు. శ్రీకామేశ్వరకవిగా రనాచిత్యమును బరిహరించి యాచిత్యమును బాటించిరి.

అధునికులవృత్తిలోఁ గట్టిపాదాదికవత్తన లసభ్యములుగ నెంచఁ బడును. అందువలన నట్టిశోకముల నేడింటిని రావుగారు మూలముందుఁ జేర్చక, యనుబంధమున ననువాదములతోఁ జూపియుండిరి.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులపేళ్ళశ్రీలార్థదోష్టతకములుగా నుండుటచే వీరు 'వక్ర'నానుఁచు, హాస్యబాహుఁడు' అని మార్చిరి. వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు పెద్దవాఁడు, పిన్నవాఁడు నని మార్చిరి. ఇతఁడు మూఁకాభావములతోఁ దత్పూర్వులభావములకు, నవీనుల భావములకుఁ గల సామ్యమును జూపుటకును, నాంధ్రీకరణములలోఁ బరస్పరతాతమ్యమును జూపుటకును దిశ్శాత్రముగఁ గొన్ని యుదాహరణము లొసఁగఁబడును.

I. 1. శ్లో. 'దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహుః' — మూరతి.

2. శ్లో. 'అంబు న్యంబురిధే రనన్యగతిభి ర్మితైః కియ ద్దయ్యతే
క్షేత్రేనాపి కియ ద్ద్యులంఘి రథసోత్తుజైః ప్లవక్షేత్వరైః
విజ్ఞాతా కియతీ పునః క్షితిభృతా మంధేన గంభీరతా
కిం తైః కేశవపాదు కాగుణయహో మౌఢ్యధే స్తటస్థా వయమ్.'

శ్రీవేదాంతదేశికులు : 'పాదుకాసహస్రము.' [3. ౧3 శ్లో.]

II. 3. శ్లో. 'నిమ్మిక్కురామ్ ** రాభీపల్లలపుండరీకముకుళి.' మూరతి [1. ౧]

4. శ్లో. 'నాథే న స్తుణ మన్య దన్యవపి వా తన్నాభివాళికిని
వారీకస్పృశాశీరుసారధముదా వాచా న యాచామహే.'

శ్రీవేదాంతదేశికులు : 'రహస్యత్రయసారము,' [17 అధ్య. ౨౨3 పు.]

5. శ్లో. 'ఎని గాభీషరసీరుహంబు దరసాన్యశృంబు నొండంచె న
ర్థవికాసార్ధనిమిలనంబుల గదాధార్యతు లూరార్చ జ
శ్శేవల న్నెన్నెలపులుల వైమవ దక్షుండైక తేజోత్పన
య్యవి మీ కిప్పితవిఘ్నభూధరను కేంద్రాస్త్రింబుతోఁ గావుకన్.'

— వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు. [౨ పు.]

6. కా. 'కోకా నీకముచొక్క, వెన్నెలపులుంగు ల్మొక్క, తోయితిమ్మదా
లోకంబు ల్వలయించి సా విడుపుపొప్పున్ సాముమోదూర్చి నా
భీకాసారసితాబ్జకోశమును నిల్పెన్ శంఖుమట్టెన్ది యా
శ్రీకాంతావరు నక్షియగ్మము నెవన్ నేరింతు విప్పుచ్యుటన్.'

—కాశీ శ్వరకవిగాయ (3 పు.)

శ్రీమద్యేదాంతదేశికులకు మురారికవితయుందు వ్యామోహ
మధికము. తత్కవితాచ్ఛాయలు దేశికులకృతులయందు దనేకములు
గలవు. 'అశోక, సకలకవిసార్థసాధారణి' ఖ ల్వియూ వాల్మీకీయూ
సుభాషితనీవి' [అన్య. 10 పు.] ఇవలీ 'సుభాషితనీవి' యను
సమాసమును శీర్షికగాఁ గొని దేశికు లొకకృతిని రచించిరి.

III. 7. శ్లో. 'యదిత్యుజ్జం పూర్వైరితి' —మురారి [1 అ. 2 శ్లో.]

8. శ్లో. 'స్వనూక్షీణాం పాత్రం రఘులిలకమేకం కలయతాం

కవీశాం కోదోష స్ఫుట గుణగణానా మవగుణః

యదేతై ర్నిశ్చయై రపరగుణలభై రివ జగ

ర్విసా వేక శృకే) సతతగుణసంవాసనతిః.'

—జయదేవుడు: శ్రీనన్నరాఘవు. [1. ౧౨.]

9. చ. 'మునుపటివారు వాడి నదె, పో యని వీరిన రాముసత్కథః
జ్ఞానము లెసంగునే నరునకు న్భవి నన్యున కిన్ని యన్న; మా
నినఁ దమ సాహితీపటియనేర్చు తెలు ల్పుకటింపఁ గీర్తిచే
తను దివి నింపుఁడెంచ గుణభవ్యపదార్థపయ ల్లవీకృయన్.'

—అటండివారు. [౪ పు.]

10. ఉ. 'వాడికి వెక్కురంచు రఘునర్మ కవికృదివికృతసత్కథక
వీడినచో నికెప్పుఁ బృథివీస్థలి నిన్నిగుణమ్ము లన్యుఁ డె
వ్వొందు నహించి మించు? మఱి వారల జ్ఞానగభీరవాక్తరిం
బోడిమిఁ జూపనోపు తెలు? పూర్ణగుణానినయన్ కవీకృయన్.'

—సత్యనోలువారు. [౧3 పు.]

11. ఉ. 'తొంటి యిధాలి, గానువిభుఁ దోరముగా వినుతించె నంచుఁ దా
మంటక మానినన్ జఁతి నట్టి గుణోజ్వలుఁడైన నాయకుం
డుంటు ఘటిల్లునే కవుఁ కొప్పగు వాగ్విభవంబు తల్ప నే
వెంట భజించు ధన్యతను వీరు కృతార్థత గాంచుటెట్లాకో.'
—శ్రీహక్ మేడేపల్లి జేంకటరమణాచార్యులవారు.

12. ఉ. 'తొల్లిటివారు రాముకథ తొంబది రీతుల వ్రాసెరంచుఁ దా
రొల్లర యేని రామునకు నుజ్జగ నాయకుఁ డెండుఁ గల్గునే
సల్లలితప్రభా వధురసంపదుదారగభీరవాణి యె
ట్లులసిలుక గవీశ్వరులు నొందెద రెట్లు కృతార్థభావముక.'
—కవిరాజు వల్లది వేంకట విశ్వనాథశర్మగారు.

IV. 13. శ్లో. 'జాతాః పశ్యపలాండుపాంశుమధుర చ్ఛాయా ' మరారి. [2. ౨]

- కా. 'జాతాపశ్యపలాండు పొండియ* ధరచ్ఛాయం గనెక దారలు
గుడ్డితిం దైకొనె బ్రాచి కొన్ని కిరణంబుల్ పడకటివాతువుల్
లూతాతంతువితానవర్తులనభో లోలాత్మబింబంబుతోఁ
జాతఃప్రసృతకోచియై డిగియె దారానాథుఁ డస్తాదికిన్.'
—చిజ్జుళ్ తిమ్మభూపాలుఁడు.

14. కా. 'ఆయె న్పండిన వెల్లయుల్లి జిగి హృద్యం జల్లునాఁ దారకల్
నేయనాస్మల్పగఁ దూర్పుఁ గొన్నిరుచు లాటివోషు ల్లమ్మికిక
బాయ నెల్లల సాలెగూఁడు గుడుసొప్ప స్పింబముద్దాల్చుచు
నోసేయొండ్రిట మింట నస్తలిఖరమ్మిగ దాఁకఁగా నేకునకా.'
—వ్యాసమూర్తికాస్తులవారు. [౧2. పు]

15. కా. 'చుక్కల్ పశ్యపలాండుపాంశురతరాంశుల్ గ్రక్కెడున్ బ్రాచిఁ బెం
వెక్కుక దమ్మికి జీననౌషధములొ నేవేరుచుల్ స్వాంకువుల్
సుక్కున్ గుండ్రని సాలెపట్టురడువై సొం పేరుబింబాన నీ
చక్కిక వేమన నింగినుండి శశి యస్తగ్రామముక జేరడున్.'
—కామేశ్వరకవిగారు. [౧2. పు]

V. 16. శ్లో. ' ఉద్దామమ్యమచీమ్యతిన్యతికరప్రక్రి'దనశ్శోకపల

శ్వాలాబాలజటాలబాంఘతటీవాచాలశోయప్రయః' మురారి [2 3.]

17. కా. ' మాళింగోహలి సంఘటించినక్రియన్ మధ్యాహ్నవేళన్ మహా

కాలం బైననభోవిభాగమున నీకం గాన బీరండ యా

ప్రారేయాసితసంప్రక్రిస్తకీకరప్రక్రి'దనశ్శోకపల

శ్వాలాబాలజటాలబాంఘతటీవాచాలశోయప్రయః'.

శ్రీనాగుడు: ' వారవిలాసము ' [7. 4. ౧౦౯ ప.]

18. కా. ' వారైక దిక్కుల భానుభావ్యతికరప్రక్రి'దనశ్శోకపల

శ్వాలాబాలజటాలబాంఘతటీవాచాలశోయప్రయః'.

శ్రీనాగుడు: ' శ్రీదాభిరామము. ' 52 పు.

పైశ్లోకమునకు ఆకుండివారు సత్యనోలువారు వ్రాసిన వద్యములను గూర్చినచర్చ చెల్లవిల్లవారి యువోద్దాతమునఁ గననగును. [8.9 పు]

VI. 19. శ్లో. ' తిర్వా భూతేశహరిసృజన్ * *

వ్యాకుగ్రాహ్యస్తనీభిః కవనమురతిభిః (మురారి 5. ఆ. ౨ శ్లో.)

శ్రీనాగురకు మురారికృతియనఁ బ్రాణము. పలుతావుల మురారిరచనముల నీతఁడు పుడికిపుచ్చుకొని యున్నాఁడు. ఈతని ' వ్యాకుగ్రాహ్యస్తనీభిః ' అను పద బంధమున శ్రీనాగురకు వ్యామోహ మెక్కుట. ' వ్యాకురకురీతఁ దీపదమును దన కృతులయలదు వాడెడి. [హా. ' శృంగారవైభవము ' 3 ఆ. ౯౪ ప; ' కాశికాండము. 8 ఆ. ౫3 ప; ' వారవిలాసము. ' 5 ఆ. 3౨ ప; ' శ్రీదాభిరామము ' 88 పు. ప్రభాకరకాస్త్రిగారి పత్రి- ' శివరాత్రిమాహాత్మ్యము. ' (3 ఆ. ౮౭ ప.)

VII. 20. శ్లో. ' మహాభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టి

స్తస్మిన్నవత్యే న జగామ తృప్తీమ్

ఆనంతతప్తస్య మధోర్ని చూలే

ద్వితేభయాలా సవిశేషస్థా. ' ' మహారసం. ' [1. ౨౭.]

21. శ్లో. ' సాధారణో రఘూజాం

గురు ర్భవన్నపి విశేషదృష్టిస్తే

సామోధయతి కి మిందుః

కుముదం పున రస్య సర్వస్వమ్.'

మురారి. [1. ౧౬.]

22. క. 'వొరగ రఘుస్వపులకల్ల

స్థరుడయ్య విశేషదృష్టి గూరుచు నీవై

ధరణి నలరింపఁడెది చం

దురుఁ డీతని కగును దెల్లతోగసొత్తెల్లన్.' కాన్పులుగారు [గ. పు.]

23. చ. 'సరిగనె మీరఘుప్రవయసంతతి కంతకు నొజ్జ యయ్యుఁ దాఁ

గర మసురక్తి గౌరవముఁ గాంచుచు నీయెడ సంతకంబు, నా

నరయఁగఁ జందురుండు ముద మందగఁ జేయనిదెద్ది యైన నా

మరచిరకైరవ మ్మితనిసామృఖిలమ్మయి నెమ్మి గాంచదే. '

-రావుగారు [గ. పు.]

VIII. 24. శ్లో. 'పాత్రవిశేషే స్వస్థం గుణానైరం వ్రజతి శిల్ప మాధాతుః

పయ ఇవ సముద్రశుక్త సుక్తాఫలతాం పయోదస్యః. '

- 'మాళవికాగ్నిమిత్రము. ' [1 అం. ౬. శ్లో.]

25. శ్లో. 'అథోపసీతం విధివ ద్విపశ్యితో, వినిత్య రేనం గురవో గురుప్రియమ్

అదన్యయత్నోర్న బభూవు రత్ర తే, క్రియాహి వస్తూపహితా ప్రసీదతి.'

- 'రఘువంశము' [2. ౨౬.]

26. శ్లో. 'చితరతి గురుః ప్రిజ్ఞే విద్యాం యథైవ తథా జడే

సతు ఖలు తయోర్ జ్ఞానే శక్తిం కరో త్యపహన్తి వా

భవతి చ తయో ర్భూయా న్భేదః ఫలేప్రతి త ద్యథా

ప్రీధవత తుచీ త్యట్టగ్రాహీ మణిర్న ఘృదాదయః?'

-భవభూతిః 'ఉ. రా. చ. ' [2 అం. ౪. శ్లో.]

27. శ్లో. 'చీమతే బాలికస్యాపి సత్తేకప్రపతితా కృషిః

న కాలేః స్తవ్యకరితా వపున్దం నాచేత్తుతే. '

-వికాఖదత్తుఁడుః 'మద్రాసము' [1 అం.]

28. శ్లో. 'స్థానేషు శిష్యనివహైః. ' — మురారి. [2. ౯.]

ఈశ్లోకమునకు కాన్పులవారి యనువాదము [వారి కృతిలో 21 పు.]

రావుగారి యనువాదము [78 పు.] చూచునది.

IX. 29. శ్లో. ' భూయస్తరాణి య దమాని' ... మురారి [2. ౮౧.]

30. తే. ' ప్రమదతమములు చీకటిరాతుల, వివి
ప్రవింశంబులు వెన్నెలరాతుల నవుఁ
గనుక మినుమూస సంజచిచ్చునఁ గరంచి
చుక్కల నే పోతపోసి నీ శుభ్రకరుని.' వ్యాస. [3౫౪.]

31. ఉ. ' ఎన్నెముడున్ దమస్వీకుల, నిన్నియె వెన్నెలకేల, నంటుఁ గ
న్గొన్నపు డాయుడు ప్రజనుఁగూడను జేరిచి సాంధ్యవహ్నిచే
విన్ననుమూసలొక గట్టి వేధ నిలిన్నికిఁ బెంచుచుండునో
యిన్నలినారి నంచు మది నెంచఁగ నయ్యెను మాకుఁ గూడఁగన్.

—రావుగారు. [౧౧౮ పు.]

గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతటితోకే బద్ధయుల నుదాహరించుటహరి సాదృశ్యముగల
ప్రాచీనకవులరచనలను, మురారిశ్లోకములను, నవీనులపద్యములను దిక్పాత్రముగ
నూచించెదము.

మురారి.

ఇతరకవులు.

౧. 'జటాంధతే' [4. ౨౭.]

'పితృయంశమ్.'- [రఘు. 11. ౬౪.]

'త్యోతిర్హ్వయా.'- [మహావీర. 2. ౨౬.]

౨. 'నవిధ ముపసరణ.'- [4. ౨౮.]

'అవిష్కృత్యక.'- [మహావీర. 2. 3౬.]

3. 'అదేష్టా భగవాన్.'- [4. ౨౯.]

'శుభ్రత్తి.'- [మహావీర. 2. ౩౯.]

౪. 'వ్యసనే పతితే.'- [5. ౧౫.]

'నబ్రాదపి కశోంశి.'- [ఉ. ౧౦. చ. 2.2.]

౫. 'శంభో రాధారమ్.'- [8. ౫౦.]

'సముఖేషివన్.'- [మాఘము. 1. ౫౦.]

౬. 'వరం తాదృక్.'- [8. ౫౫.]

'భృథ ద్భూమామి.'- [- 1. ౪౯.]

౭. 'మఘానా.'- [8. ౪౦.]

'తస్మాన్వయే.'- [రఘు. 6. ౪౧.]

౮. 'కేదరీవిమరధంగిభంగురం.' [2. ౨౫.]

'భువల్లంకావసాలీర్మహులకలతా

లాసయ స్కీరణివామ్.'

'కాన్యమిహాం.'- 100 పు.]

౯. భీమేశ్వరస్తుతి [7. ౧౦3-౫] భీమేశ్వరస్తుతి 'రాజకేశవ' 'బాలరామాద్యని'
తిరుపతిచేతకవులరచించు. 10 అం. ౩౪౦.]

౧౦. 'గిరిశే నారాధం' - [ఓ. ౩౨.] 'ఏతే తద్ధర్మ్యాగాహమ్' [ప్రసన్న. ఓ. ౩౦.]

౧౧. ' పీయూషశ్రవణమ్ '-[7. ౮3] ' ఏతత్కొక ' [,, 2. 3౬.]

౧౨. 'యద్యేన ముపయుజ్యమాన మిన్ద్రీయానాం' 'ధిక్ప్రాత్యైవ దశాస్యదశ్చరమనం
 ముచేత్త్య సుగీః పేహోపయోక్త్యమాణేన' 'ధీశాలినం వాలినం' - [చేంకటాధ్యక్ష.
 సంధిరతి వక్త్రః కల్పయం పథాః:] [205.] 'విశ్వసూక్ష్మాదశ్చమ' 37 పు.

12. పృథ్వీ కము.

(అ.) అనర్థ రాఘవము — ముద్రితప్రచురణములు :—

౧. కలకత్తా ప్రతిః (నాగరి) ప్రేమచంగుని టీకా. (1860)

౨. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) జీవానందవిద్యాసాగర సంస్కృతము.

3. మద్రాసుప^లతి: (నాగరి ?) [1870]

౪. బొంబాయి ప్రతి: (నాగరి, నిర్ణయనాగరప్రచురణము)
 "సిద్ధిపత్నివాఢ్యాయుని టీకతో" (1908).

గీ. తంజావూరుకుటి: (నాగరి) మ. మ. లక్ష్మణసూరి
'అకర' వ్యాఖ్యతో. (1902).

౬. మైసూరుపత్రి: (తెలుగు). రామానందాశ్రమముని
'అష్టాష్టకాంతి' పద్యభట్ట 'జీవచరిత్ర' - హరిహరదీక్షితుల
'అనామిక' లతో (1905).

(ఆ.) మరారి వ్యాఖ్యాతలు, వ్యాఖ్యలు : అమృద్భిక్షములు-

౧. వ్యాఖ్యాత పేరు. ? (బాంబాయి ప్రతినిధి బేర్కోనబడ్డను.)

౧. త్రిపురారి. ౩. ధనేశ్వరుడు. ౪. నరచంద్రుని. ౫. పూర్ణ
శరస్వతి ౬. విశ్రాంతి. ౭. లక్ష్మీధరుడు. [=రామానందాచార్యుని?] ౮. హరదత్తుడు.

ముద్రాణములు :- ప్రేమచంద్ర తిర్క్క. వాగీశ్వరుడు.

౧౦. రామానందాశ్రమముని, [=లక్ష్మీధరుడు?] ౧౧. క. చివరి.

౧౨. లక్ష్మీణసూరి. ౧౩. విష్ణుభట్టు. ౧౪. హరిహరదీక్షితులు.

(ఇ.) 'అనర్ఘరాఘవము'న కాంధీకృతులు :

౧. చిజ్జళ తిమ్మభూపాలుడు. (కీ). 1700 ; పద్య-ముద్రిత.)

౨. కూచి సత్యనారాయణకవి. (ప్రబంధ ; అముద్రిత.)

[శ్రీమంతిప్రగడ భుజంగరాయాంకితము.]

౩. కురుగంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి. (నాటకము; అము.)

౪. కవిరాజు మల్లాది వేంకటవిశ్వనాథశర్మ. (" ")

౫. ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి. (నాటక. ముద్రితము.)

౬. సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి. (" " 1-4 అం.)

(ఈ.) ఈ వ్యాసరచనమునఁ బరిశీలింపఁబడిన ప్రతులు-

౧. అనర్ఘము, ప్రసన్నరా., డి. రా. చ. మహావీర.,
సాహిత్యసర్పణము, అలంకారవిమర్శిని, రసగంగాధరము,
కువలయానందము. [నిర్ణయసాగరశ్రీకటనములు.]

౨. రసార్ణవసుధాకరము (తిరువనంతపురశ్రీకటన.)

౩. కావ్యమీమాంస (బరోడాప్రతి.)

ఈయాణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుడు, యం.పి.,

కాకినాడ, }

15.9.1986. }

అధ్యక్షుడు: 'అంధగీర్వాణసాహిత్యపరిషత్తు',

అంధగీర్వాణభాషాపద్యాసభుడు,

పితామహాచార్యులు.

STUDIES IN ORIENTALIA.

1 In Nagari Characters.

1. *Venkatadhvarin's 'Acarya-Parvasat.'
['Sanskrit-Sahitya-Parishat'-Calcutta.]— July, 1931.
2. * 'Batta-Bana-Stuti-Kusumanjali.' May, 1930.

2. In English.

3. Dvyarthi & Tryarthi Kavyas in Sanskrit.
(From 'Dr. K. B. Pathak Comm. Vol. ') 1934.
4. *The Date of Naighantuka-Dhananjaya. 1928.

3. In Telugu.

A. Sahitya-Sastra.

5. The Naukas and the Mandara : Commentaries
on Dharmasuri's 'Sahitya-ratnakara.' 1929.
6. Bhoja-deva's 'Sringara-prakasa.' 1933.
7. Sahitya- Sastra: Kavyatma-mimamsa. 1935.
8. Ruyyaka—His Date. 1934
9. The works of Ruyyaka. 1934.
10. †Chips from a Sanskrit Workshop.
(A Series of Studies in Sanskrit Literature.) 1935.
11. Rasarnavalankara by Prakasa-varsha. 1935.
[Edited with an Introduction in Telugu.]
May be had from—Telugu Academy, Uccanada.

B. Vedic Literature.

12. *Western Orientalists and Vedic Literature. 1933.
13. A Lecture on the History of Vedic Literature—
How it should be composed. 1933.

C. Miscellaneous.

14. *The Date and Works of Venkatadhvarin. 1928.
15. The Date of Kaviraja-suri. 1927.
16. A Critique on Kaviraja's 'Raghava-Pandaviya.' 1928.
17. Dvyarthi and Tryarthi Kavyas in Sanskrit. 1935.
18. Agastya & the Bala-Bharata. 1935.
19. A History of Duta-Kavyas in Sanskrit. 1930.
20. A Critique on Murari & the Anargha-Raghava. 1936.